

Róna Dániel – Sőrés Anett

A KURUC.INFO NEMZEDÉK

MIÉRT NÉPSZERŰ A JOBBIK A FIATALOK KÖZÖTT?¹

A Jobbik választási sikereinek kutatása az egyik legkurrensebb vállalkozás a mai politikatudományban. Az összes ezzel foglalkozó tanulmány kimutatta a párt fiatalok közötti kiugró népszerűségét, mégis keveset tudunk ennek okairól. Írásunkban öt hipotézist teszteleünk, amely magyarázatként szolgálhat a radikális szavazótábor generációs jellegére: radikális értékpreferenciák, elitellenesség, gazdasági válság, internet-használat és a szubkultúra. Az egyes feltételezéseket aszerint vizsgáltuk, hogy mennyiben magyarázzák meg azt, hogy (1) miért lesz az egyik fiatalból jobbikos, míg a másiktól nem, (2) miért magasabb a Jobbik támogatottsága a harminc év alattiak körében, (3) miért kiemelkedően magas a 18–21 évesek között és (4) miért 2008 után indult emelkedésnek a párt. Saját adatfelvételünket más ifjúságkutatásokkal és a teljes népességre reprezentatív mintákkal összehasonlítva a következő eredményeket kaptuk: a gazdasági válság minimális magyarázóerővel bír, az értékpreferenciákat használva pedig azt nem tudjuk értelmezni, hogy miért az utóbbi években és miért a fiatalok között tört előre a radikális párt. Az internethasználat és az elitellenesség már segít megérteni a fiatalok közötti felülreprezentáltságot, de az első választók közötti kiugró népszerűséget csak a társadalmi beágyazottságból kiinduló megközelítés magyarázza meg. Kvalitatív kutatásaink is azt támasztják alá, hogy a generációs alapú tevékenységek – zenekarok, fesztiválok, ifjúsági szervezetek, internetes fórumok látogatása – közelítik a legtöbb fiatal a Jobbikhoz.

Kulcsszavak: előítéletesség * elitellenesség * demokráciából való kiábrándultság
* radikális szubkultúra * szocializáció * életciklus-hatás.

BEVEZETÉS

A Jobbik 2009-es berobbanása óta a tudományos érdeklődés középpontjába került a hazai radikalizmus, több empirikus tanulmány is arra vállalkozott, hogy a

---

¹ Szeretnénk köszönetet mondani Szabó Andreának, Beck Lászlónak és Tardos Róbertnek tanácsaikért és számos adatbázis rendelkezésünkre bocsátásáért, illetve köszönettel tartozunk a kvalitatív kutatásunkban közreműködő személyeknek is, akiknek az általuk elmondottak anonim felhasználását ígértük. A kutatást 2012 júliusában zártuk le.

radikális szavazótábor motivációit és társadalmi háttérét feltérképezze. Ezek közül volt, amely az attitűdökre és értékpreferenciákra koncentrált (KREKÓ–JUHÁSZ–MOLNÁR 2011), mások a gazdasági válsággal, társadalmi státuszbeli és anyagi helyzettel hozták összefüggésbe a Jobbik felemelkedését (TÓTH–GRAJCSÁR 2011), de arra is volt törekvés, hogy a médiamegjelenéssel (KARÁCSONY–RÓNA 2010), internethasználattal (JESKÓ–BAKÓ TÓTH 2012), illetve a szervezeti háttérrel (BÍRÓ NAGY–RÓNA 2011) magyarázzák a jelenséget. Szinte mindegyik tanulmány kimutatta, hogy a fiatal életkor a szavazótábor legkarakteresebb jellemzője, mégis, eddig még – tudomásunk szerint két kivételtől eltekintve (SÖRÉS 2010, SALTMAN 2010) – senki sem fókuszált kifejezetten a Jobbik generációs jellegére.²

Címünket Szabó Andrea és Kern Tamás tanulmányából kölcsönöztük (SZABÓ A. – KERN 2011a, 43). A szerzőpáros az *Ifjúság2008* adatait használva bemutatta, hogy a fiatalokat általánosan jellemző politikai kiábrándulás és érdektelenség mellett érzékelhető két olyan – akkor még vékonynak tűnő – réteg, amelyik „élénk politikai életet él”, aktívan részt kíván venni a közéleti kérdésekben (lásd még: BAUER–SZABÓ A. 2009). Az egyiket Critical Mass, a másikat kuruc.info nemzedéknek nevezték el. Őket követve mi is szimbolikus értelemben használjuk a kifejezést: a kuruc.info nemzedék természetesen nemcsak azokat jelöli, akik ténylegesen olvassák az ismert weboldalt,³ hanem mindazokat, akik a szélsőjobboldali-radikális szubkultúrához valamilyen formában kapcsolódnak. Nemzedékről pedig azért beszélhetünk, mert a szubkultúra – és erre épülve a párt szavazóbázisa is – generációs jellegű.⁴

Amikor tehát azt a kérdést tesszük fel, hogy mi magyarázza a Jobbik felfutását, akkor ezzel egyben azt is kérdezzük, hogy miért ilyen népszerű a párt a fiatalok között. Fiatalok alatt az ifjúságszociológiai szakirodalom általában a 15 és 29 év közötti generációt érti, azonban, ahogy be fogjuk mutatni, a Jobbik a 18–21 évesek körében még a többi huszonéveshez képest is kiugró támogatottságnak örvend. Nagy hangsúly lesz az időbeliségen is: az okokhoz sokkal közelebb kerülünk, ha összehasonlító elemzésünk során dokumentálni tudjuk, hogy a Jobbik fiatalok közötti térnyerése az egyes években milyen mértékű volt, hogyan változott az ifjúság értékpreferenciája és pártválasztása az utóbbi években.

Az elemzés alapját a kötet bevezető módszertani tanulmányában ismertetett, 2011–2012-ben lebonyolított *Aktív Fiatalok Magyarországon, 2012* primer adatfel-

² Más, kevésbé robusztus jellemzők viszont indokolatlanul nagy figyelmet kaptak: a Jobbik támogatói nem a társadalom leszakadt, perifériájára szorult rétegeiből kerülnek ki (RUDAS 2010) és a Jobbik nem regionális párt: <http://www.hir24.hu/political-radical/2012/04/11/tevhitek-a-jobbikrol-%281.-resz%29-a-regionalitas-mitosza/>

³ Habár a közvetlen felhasználók tábora is óriási, ahogy arra a későbbiek során ki fogunk térni.

⁴ Az eredeti elnevezéshez hűen a „kuruc.info nemzedék” kifejezést fogjuk használni, ám tudatosítani szeretnénk, hogy természetesen nem az egész nemzedékről van szó, hanem annak csak egy szeletéről – igaz, jelentős szeletéről –, a szubkultúráról. Ennyiben tehát pontatlan a cím, szemben mondjuk az Y-generációval, ami egy általános, az egész kohorszra jellemző jelenségre utal.

vétel képezi. Az *Ifjúság2008*-as és a debreceni *Campus-lét 2010*-es ifjúságkutatások, illetve a *Választáskutató Program 2009*-es és *2010*-es felméréseinek másodelemzése pedig összehasonlítási alapként szolgál majd a jelenlegi trendekhez. Emellett az elemzés egyes pontjain más adatforrásokra is támaszkodni fogunk (így például a Medián utóbbi egy évben készült omnibuszaiból álló összevont adatbázisra vagy a Demosnak a Jobbik facebook-követőit vizsgáló felmérésére). Végül a téma jellege miatt fontosnak tartottuk, hogy kvalitatív elemekkel is kiegészítsük kutatásunkat: 13 debreceni egyetemista részvételével vezettünk egy fókuszcsoporthoz, és készítettünk három mélyinterjút is: a Jobbik Ifjúsági Tagozatának két kelet-magyarországi vezetőjével és a Hatvannégy Vármegye Ifjúsági Mozgalom volt tagjával beszélgettünk.

Írásunk első részében röviden felvázoljuk azt a szerintünk létező öt makrojelenséget, amelyek köré csoportosíthatóak a Jobbik sikeréhez vezető tényezők. Ezután mindegyiknél külön-külön sorra vesszük az érvényességük mellett és ellen szóló elméleti érveket és empirikus bizonyítékokat. Végül a kvantitatív elemzés tapasztalatait kiegészítjük a kvalitatív interjúink eredményeivel, és ez alapján vonjuk le a következtetéseinket.

ELEMZÉS

A jobboldali radikális pártok⁵ felemelkedésére vonatkozó nemzetközi (KITSCHOLT–MCGANN 1995, LUBBERS ET AL 2002, NORRIS 2005, MUDDE 2007, MINKENBERG 2009) és – a bevezetőben említett – hazai szakirodalom alapján öt fő megközelítés különböztethető meg, amelyekből kiindulva megérthetjük a radikális pártok választási sikerének okait:

1. a radikális értékpreferenciák térhódítása,
2. az elitellenesség erősödése,
3. a gazdasági válság miatti elégedetlenség felszínre kerülése,
4. a radikális tartalmak elterjedése az interneten és
5. a szélsőjobboldali szubkultúra kiépülése.

⁵ A szakirodalomban sincs egységes állásfoglalás arról, hogy mely pártokat nevezhetünk szélsőjobboldalinak és melyeket radikális jobboldalinak (FILIPPOV 2011, NORRIS 2005, 45–47, MUDDE 2007), ahogy konkrétan a Jobbik besorolása sincs tudományosan tisztázva. A kétértelműség oka, hogy Norris (2005) nyomán a rendszerellenesség tekinthető választóvonalnak szélsőjobb és radikális jobb között: ez a fogalom ugyanis szintén szubjektív, ráadásul jórészt a párt jövőbeli szándékaira vonatkozik, melyeket nem ismerhetünk. Mi ebben a tanulmányban nem kívánunk állást foglalni az elméleti vitában, mindkét jelzót használjuk a továbbiakban. Azt mindenesetre fontosnak tartjuk leszögezni, hogy ezeken kívül más jelzót nem tartunk elfogadhatónak tudományos dolgozatban: sem a Jobbik önmeghatározásában szereplő „nemzeti radikális” jelzót, sem a baloldalon gyakran használt „neonáci”, „fasiszta”, stb kifejezéseket.

Természetesen nem egymást kizáró, hanem adott esetben egymásra épülő hipotézisekről van szó, különösen az utolsó kettő összekapcsolódását könnyű elképzelni. Mindegyik magától értetődő, kézenfekvő értelmezést kínál, az biztosnak tűnik, hogy mindegyikben „van valami”, ám a hipotézisek egymáshoz viszonyított magyarázóereje és az, hogy a jelenség pontosan mely mozzanatokat magyarázza meg, már korántsem egyértelmű.

A „miért népszerű a Jobbik a fiatalok között?” kérdés megválaszolásához a következő úton juthatunk el. Először is tisztázni kell, hogy milyen időintervallumot értünk a kérdés alatt.

E tekintetben viszonylag szerencsés helyzetben vagyunk: a legutóbbi nagymintás ifjúságvizsgálat 2008 nyarán, éppen a Jobbik berobbanása előtti évben volt – amikor a nagyközönség még nem ismerte a pártot –, a mi kutatásunk pedig 2011 decemberétől 2012 februárjáig tartott, tehát még elég friss ahhoz, hogy ne évjülenenek el az eredményei. Bármi is okozta a párt felfutását, az 2008 és 2011 között történt – még ha a gyökerei mélyebbre is nyúlnak vissza.

A rendszeres – nagyjából 1000 fős – havi közvélemény-kutatásokba csak ele nyésző számú 21 év alatti válaszadó került be, ezért az ilyenkor bevett módszert követve (például RUDAS 2010) összevontunk egy évnvi omnibusz-adatfelvételt. Az így kapott 13.200-as elemszám már elég nagy mintát jelent ahhoz, hogy kellő számú fiatal emelhessünk ki belőle. Az országos reprezentatív minta tendenciái összezsengenek a mi adatfelvételünk eredményeivel – a Jobbik valószínűleg az interneten aktív kitöltők miatt szerepelt 6 százalékkal jobban az online kutatásban.

18. táblázat. A Jobbik támogatóinak aránya korcsoportok szerinti bontásban a pártot választani tudók körében

korosztályok	Medián reprezentatív összevont omnibusz-felvételei		Aktív fiatalok, 2012	
	%	N	%	N
18–21	32	147	37	167
22–29	22	287	27	122
18–29	26	434	32	289
minden korosztály	18	1450	–	–

Medián: 11 hónap omnibuszait vontuk össze (2011. áprilistól 2012. márciusig), az összelemszám így 13.200 fő.

Aktív Fiatalok: az adatfelvétel részletes leírását lásd Róna Dániel és Szabó Andrea Módszertanról szóló tanulmányát.

Az egymást erősítő eredmények legfontosabb tanulsága, hogy a Jobbik kiemelkedő támogatottsága elsősorban a 21 év alatti korcsoportra koncentrálódik: nagyobb a különbség köztük és a 22–29-es kohorsz között (10%), mint a 30 év alattiak és a

teljes népesség között (8%). Így az eredeti kérdésre adott válaszhoz elengedhetetlen az első választókat külön is szemügyre venni: csak fél magyarázatot kapunk, ha nem indokoljuk meg a legfiatalabb korcsoportban tapasztalható felülreprezentáltságot.

Tehát a fenti öt feltételezésre vonatkozóan a következő kérdéseket kell megválaszolnunk:

- a.) Teljesül-e a hipotézis kiindulópontja? Fennáll-e az abban feltételezett oksági viszony? Megmagyarázza-e a hipotézis, hogy miért lesz jobbikos az egyik választóból és miért nem lesz az a másikból?
- b.) Magyarázatot ad-e a hipotézis arra, hogy miért van arányaiban több támogatója a radikális pártnak a fiatalok (18–29) körében, mint a teljes népességben?
- c.) Mi okozza az első választók (18–21) különösen magas fogékonyságát a radikalizmusra?
- d.) Miért éppen mostanra datálható a Jobbik megerősödése az adott korcsoportokban?

Az öt hipotézis létjogosultságát az határozza meg, hogy a négy pontból mennyire adnak érvényes és empirikusan alátámasztott magyarázatot. Az (a) előfeltevés teljesülése nélkül egyáltalán nem fogadhatjuk el az adott hipotézist, de a többi pont is szükséges a teljességhez. Ha például azt gondoljuk, hogy az internet a Jobbik sikerének kulcsa, ugyanakkor ebben a megközelítésben nem tudjuk értelmezni, hogy miért 2008 után erősödött meg a radikális párt, akkor be kell látnunk, hogy jobb esetben is csak az igazság egy részéhez jutottunk el. Ugyanígy elégtelen az értékpreferenciákra épülő megközelítés, amennyiben azt tapasztaljuk, hogy az egyes korcsoportok értékvilága megegyezik. Ekkor nem adunk jó választ arra a kérdésre, hogy miért népszerű a Jobbik a fiatalok között, következésképpen arra sem, hogy egyáltalán miért népszerű a párt. Az elemzésünkben tehát sorra vesszük az öt hipotézist a fenti négy szempont szerint, hogy minél pontosabb megállapításokat tegyünk az egyes megközelítések magyarországi létjogosultságának mértékéről, egymáshoz viszonyított erejéről. Ebben, a fejezetekben lévő kétváltozós elemzések mellett, a melléklet 1. táblázatában található többváltozós regressziós modell lesz segítségünkre, amely megmutatja, hogy az egyes változóknak mekkora a más változók keresztthatásaitól megtisztított, önálló magyarázóereje.

ÉRTÉKPREFERENCIÁK

Az első hipotézis az értékpreferenciákkal magyarázza a Jobbik előretörését. Aból indul tehát ki, hogy a Jobbik támogatása a szavazó és a párt értékpreferenciáinak egyezésén alapul. Fő kérdésünk már nem az együttjárás megvalósulására (az ugyanis nyilvánvaló), hanem annak mértékére irányul. A mérték pedig már

korántsem magától értetődő: a racionális választás elméletét rengetegen kétségbe vonják. Magyarországon már a korábbi években sem következett egyértelműen a pártválasztás a szakpolitikai preferenciákból (KARÁCSONY 2005, TÓKA 2006), 2010-ben pedig ez már csak a növekvő heterogenitás miatt sem lehetett így (ANGELUSZ–TARDOS 2010).

Az első hipotézist verifikálná, ha azt tapasztalnánk, hogy

- a.) a radikális értékpreferenciákat a Jobbik képviseli, és ezt a választók is így érzékelik, a jobbikos fiatalok hajlamosabbak a radikalizmust jellemző értékek vállalására, mint a többi fiatal;
- b.) erősebb a radikális értékek vonzereje a fiatalok körében, mint a teljes népesség körében;
- c.) különösen erős az első választók körében, és
- d.) a fő értékdimenziókban a fiatalok magasabb értékeket mutatnak most, mint 2008-ban.

Az (a) feltételezés könnyen igazolható. Norrist (2005) és Muddét (2007) követve a radikalizmust az etnocentrizmusban, a szociokulturális konzervativizmusban, a tekintélyelvűségben és az euroszkepticizmusban ragadhatjuk meg (elitellenességről a következő alfejezetben lesz szó). A Jobbik programját, fő megnyilvánulásait olvasva visszaköszönek ezek az ideológiai dimenziók. A korábbi kutatások kimutatták, hogy a jobbikos szavazótábor is egyértelműen jellemzik a fenti vagy ahhoz kapcsolódó értékpreferenciák – különösen a cigányellenesség és az elitellenesség (BÍRÓ NAGY–RÓNA 2011, KREKÓ–JUHÁSZ–MOLNÁR 2011, 2012)⁶ –, nemcsak a teljes népességben, hanem a fiatalok körében is.⁷

A megközelítésnek azonban korlátai is vannak. A Political Capital által bevezetett DEREK-index nemzetközi összehasonlításban is igen magasnak számít Magyarországon, ám a Jobbik szimpatizánsainak csak 30 százaléka esik az index alapján besorolt „attitűd-szélsőséges” kategóriába. A többi dimenzióban a Fidesz és az MSZP táborának értékei megközelítik a radikális választóközönség értékeit, és az index, illetve a párt támogatottságának időbeli és területi-regionális alakulása nem esik egybe. Az index éppen a Jobbikot legnagyobb arányban támogató legfiatalabb korosztálynál a legalacsonyabb (JUHÁSZ–KREKÓ–MOLNÁR 2012).

A nemzetközi összehasonlítás tovább árnyalja a képet. Európában hazánkon kívül egyedül Ausztriában ér el kimagasló népszerűséget jobboldali radikális párt a fiatalok között (LUBBERS 2002, RYDGREN 2008, BÍRÓ NAGY – DÚRO – HAJDÚ–RÓNA 2011, 22–25); a nemzetközi értékvizsgálatok (pl. SPRAGUE–JONES 2011) pedig azt

---

⁶ 2012-es, legfrissebb tanulmányuk: http://www.politicalcapital.hu/wp-content/uploads/fes_derek_20120229.pdf

⁷ Lásd pl. az angliai DEMOS jobbikos facebook-rajongókat vizsgáló felmérése (BARTLETT ET AL. 2012). Más adatfelvételekkel (pl. SÖRÉS 2011) is feltárták a fiatalok radikális nézeteit.

mutatják, hogy a fiatalok kevésbé előítéletesek, idegenellenesek, mint az idősebb állampolgárok.

A korábbi magyar tapasztalatok is cáfolják az életciklus-hatást. Sem a MIÉP, sem az FKGP nem volt népszerű a fiatalok között, sőt, a huszonévesek semmivel sem fogékonyabbak a xenofóbia (SIK 1999, FÁBIÁN–FLECK 1999) vagy a tekintélyelvűség (ENYEDI–ERŐS–FÁBIÁN 2000) különböző megnyilvánulásaira, mint az idősebb korosztály. Az ideológiai önbesorolás tekintetében sem mutattak jobboldali, radikális átlagértékeket, ellenben arányaiban sokkal többen voltak liberálisak, mint a „felnöttek” (GAZSÓ–LAKI 2004, 195, SZABÓ A.–KERN 2011a, 52).⁸

19. táblázat. Tekintélyelvűség és előítélet a fiatalok és a teljes népesség körében

	Aktív Fiatalok, 2012			Teljes népesség	
	teljes minta	jobbikosok	18–21 évesek	teljes minta	jobbikosok
Teljesen egyetért=5, egyáltalán nem ért egyet=1					
Minden cigány gyermeknek joga van arra, hogy a nem cigányokkal közös iskolai osztályokban tanulhasson. <i>(Itt a nagyobb szám a toleránsabb érték.)</i>	3,73	3,07	3,61	3,99	3,44
A bűnözési hajlam a cigányok vérében van.	3,21	4,17	3,39	3,36	3,78
A cigány lakosság számának növekedése veszélyezteti a társadalom biztonságát.	3,87	4,71	4,00	3,68	4,48
A legfontosabb erények, melyeket a gyerekeknek meg kell tanulniuk, az engedelmesség és a tekintélytisztelő.	3,41	4,03	3,53	3,85	4,00
A fiataloknak néha lázadó gondolataik vannak, de ahogy felnőnek, meg kell tagadniuk ezeket, és be kell illeszkedniük.	4,82	4,33	4,49	3,62	3,27
Ennek az országnak nem annyira törvényekre és politikai programokra van szüksége, mint inkább néhány bátor, fáradhatatlan és odaadó vezetőre, akikben a nép megbízik.	3,07	3,71	3,16	3,62	4,08
A férfi dolga az, hogy pénzt keressen, a feleségeknek a háztartással és a gyerekekkel kellene foglalkoznia.	2,17	2,49	2,21	3,35	4,00
Fokozott szigor szükséges a rend védelmében	5,06	4,50	5,05	8,72	9,14

⁸ Noha ahogy a magyar társadalom egészében, úgy az *Ifjúság2000, 2004, 2008*-as kutatásokban is tapasztalható volt egy határozott jobbra tolódás, ez véleményünk szerint sokkal inkább következménye, mintsem okozója volt a pártpreferenciáknak (lásd még: KARÁCSONY–RÓNA 2010).

Forrás: Választáskutatási Program 2009-es országosan reprezentatív panelvizsgálat (N=3000), Aktív Fiatalok Magyarországon, 2012 kutatás 2011–2012 (N=1700)

Megjegyzés: minden kérdésnél 5-ös skála volt, a nagyobb érték jelentette a fokozottabb egyetértést. Az utolsó kérdésnél is a 2009-es adatfelvételben 5-ös skála volt, az értékeket 10-re konvertáltuk (megszoroztuk kettővel, hogy összehasonlíthatóak legyenek az Aktív Fiatalok 10-es skálás értékeivel).

Vastag betűvel jelezzük a továbbiakban is a szignifikáns összefüggéseket. Az átlagpontok esetében az ANOVA-tábla F-tesztre adott szignifikancia értékét vizsgáltuk (a 95 százalékos szinten szignifikáns értékeket vastagítottuk); a keresztábrák (százalékos megoszlások) esetében az adjusztált standardizált reziduálisokat vettük alapul: ha az abszolút értéke nagyobb, mint másfél, akkor tekintettük szignifikánsnak.

A mi adatfelvételünk sem azt mutatja, hogy – az összehasonlításra rendelkezésre álló dimenziókban – az ifjúság elkötelezettebb lenne a jobboldali radikalizmusra jellemző értékek iránt, mint a teljes népesség. Meglepő módon éppen az ifjúság fegyelmezetttségét, beilleszkedési kényszerét hangsúlyozó állítás volt az egyetlen, ahol a tekintélyelvű értékek lényegesen magasabb értéket kaptak az huszonévesek körében, mint az teljes népességnél. Kifejezetten a Jobbik szimpatizánsaira leszűkítve ugyan előítéletesebb kép rajzolódik ki az ifjúsági vizsgálatban, azonban a teljes mintákat összevetve már ez a különbség is minimalizálódik (minden cigányellenes érték rendkívül magasnak számít). A vezérkultusz, a rendpártiság és a „hímsoviniszta” dimenziókban pedig éppen az idősek képviselik az autoriterebb álláspontot. Az első választók egy hajszálnyival előítéletesebbek, a saját korosztályukra vonatkozó tekintélyelvűséget viszont inkább elvetik (habár így is nagy arányban egyetértenek vele). A további dimenziókban gyakorlatilag nem térnek el a többi fiattól.

A jobbikos fiatalok értékekben és attitűdökben radikálisabbak, mint kortársaik: noha a tekintélyelvűség és az előítéleteség például az MSZP ifjú támogatóinál is megjelenik (BÍRÓ NAGY 2012), azért a jobbikosok esetében szignifikáns különbségeket tapasztalhattunk. A teljes és az ifjúsági minta – illetve az első választók és az egész ifjúság – közötti különbségek ugyanakkor egyértelműen túl kicsik ahhoz, hogy megmagyarázzák a radikális pártválasztásban meglévő sokszoros eltéréseket. Sőt, az esetek jó részében éppen a fiatalokra jellemzőbbek a toleránsabb, liberálisabb értékek (rendpártiság).⁹

Összességében az értékpreferenciák erős, de nem kizárólagos magyarázóerővel bírnak. Kijelölik azoknak a választóknak a körét, akikből potenciális Jobbik-szavazók lehetnek, de nem magyarázzák meg, hogy ténylegesen miért is válnak azzá. Az kétségtelen, hogy a radikális nézeteket vallók – a fiatalok és a teljes népesség között egyaránt – sokkal nagyobb valószínűséggel lesznek jobbikosok: a mellék-

---

⁹ A *Választáskutatási Program 2010-es 1500 fős reprezentatív mintáját* korosztályok szerint kettébontva is azt tapasztaljuk, hogy a cigányellenesség és a nacionalizmus esetében hasonló értékeket ad a fiatal és az idősebb almintá, az euroszkepticizmus és globalizációellenesség viszont sokkal inkább az idősekre jellemző (BÍRÓ NAGY–RÓNA 2011, 264–271)

letben feltüntetett logisztikus regresszióknak szerint a tekintélyelvűség, a cigányellenesség és a nacionalizmus szignifikánsan növeli az esélyt, még úgy is, hogy az összes többi mintában szereplő lehetséges változóra kontrolláltunk.¹⁰ Az (a) előfeltevést tehát megerősítik a jelenlegi és a korábbi kutatások tapasztalatai, a (b)-t, a (c)-t és a (d)-t viszont nem. Az etnocentrizmus, a tekintélyelvűség, a rendpártiság és a nacionalizmus dimenzióiban a teljes népesség, a huszonévesek és az első választók értékei összegezve nem különböznek olyan mértékben, amely indokolná a Jobbik fiatalok – és különösen a 18–21 évesek – közötti rendkívüli felülreprezentáltságát (majd a következő alfejezetek markánsabb különbségei után ez még nyilvánvalóbbá válik). Nem az attitűdökben kell keresni annak okait, hogy miért népszerű a Jobbik a fiatalok körében, és miért 2009-ben futott fel a támogatottsága. Véleményünk szerint nem az előítéletesség növekedése, hanem a kérdés politikai kiemelkedése, 2009-es napirendre kerülése okozta a radikális párt berobbanását (KARÁCSONY–RÓNA 2010).

ELITELLENESÉG

A második feltételezés a pártos kiábrándultságból (partisan dealignment) indul ki. A nemzetközi irodalom (pl. NORRIS 2005, 149–166 és MUDDÉ 2007, 226–229) által is jól ismert jelenség szerint a hagyományos pártokkal szembeni elégedetlenség, a regnáló elitbe vetett bizalom megroppanása közelíti az új erőkhöz, így a radikális jobboldalhoz is a választópolgárokat. Nemcsak a demokrácia működésével, hanem mint rendszerrel való elégedetlenséget is meg fogjuk vizsgálni. Fontos hangsúlyozni az előző hipotézishez képest a különbséget: itt nem konkrét politikai preferenciáról van szó, hanem egy általános érzületről, rendszerhez való viszonyulásról (lásd diffúz támogatás, EASTON 1965).

A hipotézis magyarázóerejét növelné, ha azt tapasztalnánk, hogy

- a.) az elégedetlen fiatalok nagyobb arányban szavaznak a Jobbikra, mint a többi huszonéves;
- b.) nagyobb a kiábrándultság a fiatalok körében, mint a teljes népesség körében;
- c.) különösen nagy az első választók között a kiábrándultság; és
- d.) nagyobb a kiábrándultság a fiatalok körében most, mint 2008-ban.

A Jobbik létrejötté, célja, minden egyes gesztusa (pl. a „Szebb jövőt!” köszönés) a fennálló elit alapvető kritikáját fejezi ki. Jeleztük már azt is, hogy a radikális választóközönségnek is az egyik legfontosabb kötőereje a regnáló elitel szembeni lázadás. Ugyanakkor azt is észre kell vennünk, hogy – az előző hipotézissel ellentétben – ez a feltételezés nem állapít meg olyan oksági mechanizmust, mely kizá-

¹⁰ A rendpártiság viszont nem volt szignifikáns a többváltozós elemzésben.

rólág a Jobbikhoz közelítené a választót: az anti-establishment attitűd például az LMP táborában is hasonlóan fontos szerepet tölt be. Látható tehát, hogy a logikus magyarázat ellenére ennek a hipotézisnek csak félig teljesült a kiindulópontja.

Mennyire ad magyarázatot a radikális pártok fiatalok közötti népszerűségére, illetve a 2009-2010-es felfutására az elitellenesség?

Az általánostól a konkrét felé haladva elsőként három olyan kérdést veszünk szemügyre, melyek a politikai kultúra más-más dimenziójának indikátorai: a *politikai érdeklődés* a rendszer (mint általános objektum) megismerésére való hajlandóságot tükröz, a *demokrácia működésével kapcsolatos elégedettség* a rendszer output funkciójának összefoglaló értékelése, a fiatalok *döntéshozatali részvételének szubjektív érzékelése* pedig input funkciót mér (ALMOND–VERBA 1963).

20. táblázat. A politikai rendszer működésének értékelése három szempontból (átlagpontok)

	Aktív Fiatalok 2012			Ifjúság2008 hallgatói alminta		VálKut 2010
	Teljes minta	18–21 évesek	jobbikosok	Teljes minta	18–21 évesek	Teljes minta
Mennyire érdekel Téged a politika? (1=egyáltalán nem érdekl, 5= nagyon érdekl)	3,09	2,96	3,31	2,60	2,47	2,74 ¹¹
Egészében véve, mennyire elégedett Ön a demokrácia működésével az országban? (1=egyáltalán nem ért egyet, 4=teljesen egyetért)	1,85	1,86	1,63	n.a.	n.a.	2,20
Mennyire értesz egyet a következő kijelentésekkel? A fiataloknak kevés beleszólásuk van abba, hogy mit csinál a kormány (1=egyáltalán nem ért egyet, 5=teljesen egyetért).	3,67	3,68	3,96	2,98 ¹²	2,99	2,89 ¹³

Forrás: Választáskutatási Program 2010-es országosan reprezentatív felmérése (N=1500), Aktív Fiatalok Magyarországon, 2012 kutatás 2011-2012 (N=1700), Ifjúság2008-as felvétel egyetemistákat és főiskolásokat tartalmazó almintája (N=1059).

Megjegyzés: átlagpontok 5-ös és 4-es skálákon. Minden esetben a nagyobb érték jelzi az állítással való egyetértést.

¹¹ 2,18 volt a 18–21 évesek közötti átlagpont.

¹² Ön szerint mennyi lehetőségük van a fiataloknak beleszólni az országos ügyekbe?

¹³ A polgároknak számos lehetőségük van a politikai döntéshozatalban való részvételre.

A politikai érdeklődést nagyon erőteljesen befolyásolja az iskolai végzettség (SZABÓ A. – KERN 2011a, 49). Valószínűleg elsősorban ennek köszönhető, hogy az egyetemistákból álló *Aktív Fiatalok Magyarországon, 2012* mintája magasabb értékeket mutat (3,09), mint a minden korosztályra reprezentatív 2,74-es érték. Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy az ugyancsak egyetemistákra szűkített *Ifjúság2008*-as almintánál is magasabb értéket kaptunk.¹⁴ Különösen a jobbikos fiatalok mutatnak nagyobb affinitást.

A rendszer és a saját helyzet értékelése meglehetősen negatív (kritikus) képet ad.

A demokrácia működésének megítélése az átlagosnál és a teljes népesség értékénél is – 4-es skálán! – lényegesen kisebb (1,85). A befolyásolási képességeiket is minimálisnak ítélik meg a fiatalok (3,67), a Jobbik ifjú hívei pedig még ennél is kiábrándultabbnak tűnnek (3,96). Mind a teljes népességhez, mind a korábbi ifjúságvizsgálathoz képest sokkal markánsabbak a különbségek, mint az előző hipotézis esetében, nemcsak a radikális, hanem az összes fiatal tekintve is. Ugyanakkor az enyhe politikai érdeklődésbeli eltéréstől eltekintve az első választók itt sem divergálnak a pár évvel idősebb kollégáiktól.

Az elitellenesség operacionalizálásában bevett gyakorlat, hogy a konkrétabb orientációt az intézményekbe vetett bizalommal mérjük (DEREX-index).

21. táblázat. Intézményekbe vetett bizalom, indexértékek

	Aktív Fiatalok, 2012			Ifjúság2008		Medián 2010
	Teljes minta	18–21 évesek	jobbikosok	Teljes minta	18–21 évesek	Felnőtt lakosság ¹⁵
Alkotmánybíróság	54	54	48	58	57	59
Országgyűlés	28	27	21	33	36	41
Rendőrség	48	46	41	45	46	53
Bíróság	52	52	44	38	39	53
Bankok	31	30	18	52	51	36 ¹⁶

Forrás: Medián összevont omnibusza 2010. január és december között (N=1200 havonta), Aktív Fiatalok Magyarországon, 2012 kutatás 2011-2012 (N=1700), Ifjúság2008-as felvétel egyetemistákat és főiskolásokat tartalmazó almintája (N=1059).

Megjegyzés: Az eredeti kérdés 4-es skálán volt feltéve, ezt az átláthatóság kedvéért százaskálára konvertáltuk. 100 jelenti a feltétlen bizalmat, 0 a bizalom teljes hiányát.

A 2010-es teljes népességi adathoz képest az Alkotmánybíróság, a rendőrség, a bíróság és a bankok tekintetében hajszálnyival, a Parlament esetében lényegesen bizalmatlan-

¹⁴ És még magasabbat, 3,78-as átlagpontot kapunk, ha a kellemesebb csengésű közéleti, és nem politikai érdeklődést kérdezzük.

¹⁵ <http://median.hu/kepek/upload/2010-12/1abra20101206.png>.

¹⁶ A biztosítók esetében ez az érték 33.

nabb az ifjúság. 2008-hoz képest az egyetlen változás, hogy helyet cserélt a bankokba és a bíróságokba vetett bizalom: előbbi romlott, utóbbi javult. Az első választók sem most, sem 2008-ban nem különböztek érdemben a huszonevesektől, a jobbikos fiatalok viszont jelentősen bizalmatlanabbak a fenti intézmények irányában, különösen a bankok esetében (ami a párt ideológiáját figyelembe véve nem meglepő).

A demokrácia működésével kapcsolatos elégedetlenség nem feltétlenül jelenti a demokrácia mint politikai rendszer elutasítását (LINDE–EKMAN 2003): a kritikus, de demokratikus értékek iránt elkötelezett válaszadó is kifejezheti a *működéssel* kapcsolatos csalódottságát. Az 5. táblázat szerint azonban itt nem erről van szó.

22. táblázat. A demokrácia, mint politikai rendszer támogatottsága

	Aktív Fiatalok, 2012			Ifjúság2008	
	teljes minta	18–21 évesek	jobbikosok	teljes minta	18–21 évesek
A következő kijelentések közül melyik áll a legközelebb a Te véleményedhez?					
A demokrácia minden más politikai rendszernél jobb	39%	34%	19%	52%	50%
Bizonyos körülmények között egy diktatúra jobb, mint egy demokrácia	33% 33%	34%	52%	18%	14%
A hozzám hasonló emberek számára az egyik politikai rendszer olyan, mint a másik	28%	32%	29%	31%	36%

Forrás: Aktív Fiatalok Magyarországon, 2012 kutatás 2011-2012 (N=1700), Ifjúság2008-as felvétel egyetemistákat és főiskolásokat tartalmazó almintája (N=1059).

Megjegyzés: az Ifjúság2008-ban volt kb. 5 százaléknyi nem tudja válasz is, ezeket a harmadik válaszlehetőséghez adtuk hozzá.

Nemcsak a tanulmányunk, hanem egész kötetünk egyik legfontosabb tanulsága, hogy a fiatalok demokrácia iránti elkötelezettsége jelentősen megingott az utóbbi években. 2008-ban sem volt magas (SZABÓ A.–KERN 2011a, 56), de azóta még 13 százalékkal csökkent a demokráciát minden körülmények között elfogadók aránya. A harmadik, egyértelmű csalódottságot tükröző opcióval együtt a második már bőven abszolút többségbe került. Jelentős különbségnek tartjuk azt is, hogy a legfiatalabbak érzékelhetően nagyobb arányban választották 2008-ban és most is a harmadik, indifferens beállítottságot jelentő válaszlehetőséget.¹⁷ Az utóbbi évek jelentős visszaesésének fényében az sem állítható, hogy a diákok évek során felgyülemlett szocializációs tapasztalatai okozták azt a 2–5 százalékpontos erősödést a demokrata válaszlehetőség-nél. Ebben aktuális politikai eseményeknek is szerepet kell játszaniuk.

¹⁷ „Mindegy milyen rendszerben élünk, a lényeg a túlélés, úgyse tudunk beleszólni a politikusok dolgába.” (SZABÓ A.–KERN 2011a, 56).

Össességében az előző hipotézishez képest jóval markánsabb különbségek azt jelzik, hogy az értékpreferenciáknál az elittel szembeni általános elégedetlenség sokkal jobban megmagyarázza azt, hogy miért népszerűbb a Jobbik a 30 év alattiak körében, és azt is, hogy miért éppen 2008 után tudta növelni a támogatottságát. A DEREK-index emelkedése is elsősorban az anti-establishment attitűd erősödésének tudható be, így a (b) és a (d) alhipotéziseket alátámasztottnak látjuk. Ugyanakkor arra még mindig nem kaptunk választ, hogy minek köszönhető az, hogy a Jobbik fiatalok közötti felülreprezentáltsága nagyon erősen az első választókra koncentrálódik (c).

GAZDASÁGI VÁLSÁG

A harmadik hipotézis a *gazdasági válságra vezeti vissza a Jobbik 2009-es berobbanását és az azt követő erősödését* (TÓTH–GRAJCSÁR 2011). Az elmélet szerint a leszakadt, társadalom perifériájára szorult, anyagi nehézségekkel küzdő rétegek (*modernizáció vesztesei*) közül kerülnek ki elsősorban a radikalizmus támogatói (BETZ 1994, JACKMAN–VOLPERT 1996, GIVENS 2002, LUBBERS et al 2002, KRIESI et al 2006), vagy legalábbis a radikális párt recesszió idején erősödik meg (BRÜCKNER–GRÜNER 2010¹⁸). Az utóbbi időben azonban több nemzetközi összehasonlítást végző empirikus tanulmány (OESCH 2008, BÍRÓ NAGY–DÚRÓ–HAJDÚ–RÓNA 2011) is kétségbe vonta ezeket az összefüggéseket. Több országban (például Svájc, Olaszország, Belgium) a középosztály jelenti a fő bázisát ezeknek a pártoknak. Magyarországon kifejezetten gyenge támogatottsággal rendelkezik a Jobbik a legelesettebb rétegek (*underclass*) között (RUDAS 2010, KARÁCSONY–RÓNA 2010, KNUITSEN 2011, MEDIÁN 2010¹⁹).

Mi lehet az oka tehát annak, hogy mégsem jár kéz a kézben a radikalizmus és a szegénység? A radikalizmus támogatásához egy egészen más kiindulópontból is szeretnének eljutni. A *Menekülés a szabadság elől* című munkájában 1941-ben Erich Fromm írta le először – és a mai napig talán a legpontosabban – azt az oksági mechanizmust, amely a létbizonytalansággal, a hagyományos tekintélyek bukásával és a nemzeti megalázottsággal magyarázta a szélsőséges erők térnyerését a weimari Németországban.²⁰ Elmélete szerint a megbomlott önbizalomból és a növekvő bizonytalanságérzésből fakadó félelemből pszichológiailag úgy menekülhetnek el az állampolgárok, ha olyan politikai erőt támogatnak, amely az ország felvirágzását, rendet, becsületet, a nemzet önértékelésének „helyreállítását” és a gazdasági problémák orvoslását ígéri. Minél inkább elesettnek és sértettnek

¹⁸ http://www.econ.cam.ac.uk/silvaplana/papers/hans_peter.pdf

¹⁹ Medián (2010): *Hogyan szavaztak a magyarok 2010 áprilisában?* Forrás: <http://www.median.hu/object.7c017750-53b9-4a03-87c6-a771ee519bb8.ivy>.

²⁰ Konkrétan az első világháborút követő megalázó versailles-i békefeltételekre – háborús jóvátétel, német hadsereg leszerelése, Rajna-vidék demilitarizálása, Szilézia, Pomeránia és Elzász-Lotaringia elvesztése, a császárság bukása, illetve a gazdasági világválság – gondolt.

érzi magát a választó, annál inkább hajlamos lesz arra, hogy egy ilyen erőnek alávesse magát, így abba az illúzióba ringathatja magát, hogy egy erős közösség tagjaként ő is részesül a sikerekből.

Nem állítjuk, hogy az akkori német helyzet rokonságot mutat a jelenlegi magyarral, mindössze azt kívánjuk illusztrálni, hogy *a bizonytalanság, a félelemérzet és az abból következő tekintély utáni vágyakozás nem csak anyagi okokra vezethető vissza.*

A gazdasági válság hatását hangsúlyozó feltételezés a következő tendenciák fennállása esetén teljesülne:

- a.) a jobbkiosok között arányaiban sokkal több a szegény családban élő, anyagi gondokkal küszködő fiatal, mint a több párt hívei között;
- b.) a válság miatt a fiatalok életszínvonala többet romlott, mint a 30 év felettieké
- c.) a gazdasági válság különösen érzékenyen érintette az első választókat; és
- d.) 2008-hoz képest jelentősen romlott a fiatalok objektív és szubjektív anyagi helyzete, életkilátásai.

23. táblázat. Szubjektív státuszhelyzet és bizalom/félelem a jövővel kapcsolatban (átlagpontok)

	Aktív Fiatalok, 2012			Ifjúság2008	
	teljes minta	jobbikosok	18–21	teljes minta	18–21
Kérlek, jellemezd önmagad az alábbi tulajdonság-párok segítségével! bízik a jövőben – fél a jövőtől (1= bízik a jövőben, 7 = fél a jövőtől)	3,61	3,92	3,64	3,07	3,05
Kérlek, mondd meg, hogy melyik csoportba sorolnád családot? (5-ös skála, 1-es a legalsó, 5-ös a legfelső társadalmi csoport)	2,86	2,80	2,88	2.87	2.90

Forrás: Ifjúság2008 egyetemista és főiskolás almintája (N=1054) és Aktív Fiatalok Magyarországon, 2012 (N=1700).

Megjegyzés: Az 5 státuszkategória: 1. alsó társadalmi csoport, 2. alsóközép társadalmi csoport, 3. középső társadalmi csoport, 4. felsőközép társadalmi csoport és 5. felső társadalmi csoport.

Látható, hogy a 2008-as adatfelvételhez képest több mint egy fél skálaértékkel pesszimistábbak lettek az egyetemisták jövővel kapcsolatos várakozásai.²¹ Kisebb a különbség, de nem elhanyagolható a jobbkiosok tekintetében sem, a radikális párt hívei még borúlátóbbak a jövőt illetően.²²

²¹ A 2008. decemberi adatfelvétel nem a legideálisabb összehasonlítási alap, hiszen a válság érzete ekkor már Magyarországon is elterjedt – még ha a tényleges életszínvonal-csökkenés csak ezután is következett be.

²² Nem lehet tudni, hogy a Jobbkiosok nagyobb bizonytalanságát mennyire tompítja az,

Az anyagi motivációkat kétségbe vonja a másik elemzett kérdés, melyből kiderül, hogy sem az utóbbi években nem romlott a fiatal állampolgárok szubjektív státuszbesorolása, sem a jobbikosoké nem rosszabb, mint a többieké. Azonban jogosan merülhet fel a kifogás, hogy egy ötkategóriás státuszbesorolás nagyon keveset mond a hétköznapi anyagi gondokról, a tényleges jövedelmi pozícióról. Ezért finomabb indikátorokat is alkalmaztunk.

24. táblázat. Megélhetés, státuszbeli önbesorolás, szülő iskolai végzettsége és az egyetem elhelyezkedése (százalékos megoszlás)

	Aktív Fiatalok Magyarországon, 2012			Ifjúság2008
	teljes minta	jobbikosok	18–21	teljes minta
nélkülözők	39	43	38	35
apa iskolai végzettsége alacsony	27	34	28	28
keleti egyetem	19	31	21	–

Forrás: Ifjúság2008 egyetemista és főiskolás almintája (N=1054) és Aktív Fiatalok Magyarországon, 2012 (N=1700)

Megjegyzés: nélkülözés: Összességében hogyan érzed anyagilag: gondok nélkül élek, a pénzem okos beosztásával jól kijövök, éppen hogy kijövök a jövedelmeimből, hónapról-hónapra anyagi gondjaim vannak, nélkülözések között élek. Utóbbi három kategória összevonva képezi a nélkülözőket.

kelet-magyarországi egyetem: Debreceni Egyetem, Eszterházy Károly Főiskola (Eger), Károly Róbert Főiskola (Gyöngyös), Kecskeméti Főiskola, Miskolci Egyetem, Nyíregyházi Főiskola, Szolnoki Főiskola.

apa iskolai végzettsége alacsony: alapfokú végzettség

2008-hoz képest minimálisan emelkedett azoknak a fiataloknak az aránya, akik saját bevallásuk szerint hónapról-hónapra anyagi gondokkal küzdenek, vagy legalábbis nagyon oda kell figyelniük pénzüik beosztására. Korosztály szerinti eltérést itt sem tapasztaltunk, ugyanakkor a Jobbik hívei között valamivel nagyobb arányban vannak a nehéz anyagi helyzetben lévő egyetemisták. A párt szimpatizánsai közül kicsivel többen származnak olyan családból, ahol alacsony a családfő végzettsége (így feltehetően szegényebb a család), és lényegesen többen vannak azok, akik Kelet-Magyarországon tanulnak.²³

Annak dacára, hogy az ifjú radikálisok jövedelmi pozíciói valamivel gyengébbek, mégsem tartjuk perdöntőnek a különbséget. Először is a többváltozós elemzésünk azt mutatja (melléklet, 1. táblázat), hogy miután kontrolláltuk más változók

---

hogy már a radikális közösségnek a részeként van új kapaszkodójuk, vagy mennyire éppen amiatt csatlakoztak, mert magányosnak, sebezhetőnek érezték magukat. Erről bővebben a szubkultúrával foglalkozó alfejezetben írunk.

²³ A lakóhely szerinti változó is hasonló eredményeket mutatott.

kereszthatásait, az anyagi változóknak már semmi önálló szignifikáns magyarázó-erejük nem maradt. Ráadásul az enyhe felülreprezentáltság mellett is szembeötlő, hogy a jobbikos fiatalok nagy része nem küzd anyagi nehézségekkel, nem sorolja magát alacsony státuszba, és szülei sem alacsony végzettségűek. Végül azt is nagyon fontos érvnek tartjuk, hogy amikor nyitott kérdéssel az ifjúság legégetőbb problémájáról kérdeztük őket, a radikálisok egyenesen kisebb arányban említettek materiális ügyeket (21% a teljes népesség 24 százalékához képest, melléklet 2. táblázat), tehát feltehetően nem ez a legkiemelkedőbb motivációjuk. Nagyon érdekes, hogy a gazdasági válság és a növekvő nehézségek ellenére a teljes mintában 2008-hoz képest jelentősen nőtt a posztmateriális ügyeket említők aránya, és 16 százalékkal kevesebben vannak azok, akik szerint a materiális problémák a legsúlyosabbak (a kötetben Keil András tanulmánya foglalkozik részletesebben a posztamaterializmus témájával (KEIL 2012, 173–178)).

Ami a (d) feltételezést illeti: ifjúságszociológusok régóta feltárták, hogy a fiatalok elhelyezkedési nehézségei, tudásuk területileg és társadalmilag egyenlőtlen eloszlása, egyesek túlképzettsége, az alacsony társadalmi mobilitás és a növekvő esélyegyenlőtlenség a rendszerváltásban – sőt, sok tekintetben a szocializmusban – gyökerezik, és már a 90-es években is komoly problémát jelentett (LAKI–SZABÓ A.–BAUER 2001, GAZSÓ–LAKI 2004). 2008-ról 2010-re például mintegy 7 százalékkal nőtt az ifjúsági munkanélküliség (LAKI 2011, 115), és a kivándorlási hajlandóság is nagymértékben emelkedett az ifjúság körében (TÁRKI 2012²⁴).

Korábbi kutatások és a saját adataink alapján tehát nem azt állítjuk, hogy az anyagi nehézségeknek nincs szerepük a Jobbik népszerűségében: csupán azt, hogy ez a hatás jóval kisebb, mint más hipotéziseké, és hogy csak ezen keresztül nagyon keveset érthetünk meg a radikalizmus térhódításából az ifjúság körében. A gazdasági sérelmek és a Jobbik támogatásának összekapcsolódása korántsem egyértelmű: az oksági lánc elején és végén is lehetnek más tényezők. Egyértelműen kijelenthető, hogy a Jobbik a fiatalok között sem számít a szegények pártjának (az „a” alhipotézis cáfolata), hívei nagy részének nincsen komoly anyagi problémája.²⁵ A (c) feltételezésre, az első választók közötti népszerűségre semmilyen materiális okot nem találtunk, a (d)-t pedig saját adatfelvételünk és az *Ifjúság2008* összevetése nem támasztotta alá, ugyanakkor az említett makrofejlemények fényében mégsem zárhatjuk ki teljes magabiztossággal. A (b)-re nem voltak összehasonlító adataink, de nem tartjuk életszerűnek, hogy a nagyrészt családjukkal egy kasszából gazdálkodó egyetemisták (részben vagy egészben 80% állította ezt magáról), és a felnőttek életszínvonala között lényeges eltérés lenne. A kérdések jó része nem is a saját, hanem a családja jövedelmi- és státuszhelyzetére vonatkozott.

---

²⁴ http://www.tarki.hu/hu/news/2012/kitekint/20120523_migracio.html.

²⁵ PÓCZIK (2011) szerint a jobbikos fiataloknak nem az objektív anyagi helyzetük lett rosszabb, hanem inkább annak szubjektív megítélése. „A Jobbik tehát valószínűsíthetően nem a lecsúszottak, vesztesek pártja”.

INTERNETHASZNÁLAT

Az eddigi feltételezésekhez hasonlóan egy teljesen triviális hipotézis *internet-használattal* magyarázni az ifjúság radikalizmusra való fogékonyságát. A jól ismert megközelítés alapján azt várhatnánk, hogy

- a.) az interneten sokkal könnyebben elérhetőek a Jobbikot népszerűsítő, a párt valóságértelmezését és érveit megjelenítő tartalmak, így minél gyakrabban látogatja egy fiatal ezeket az oldalakat, annál valószínűbb, hogy jobbikos lesz;
- b.) a harminc év alattiak többen és gyakrabban használják az internetet és azon belül a radikális-szélsőjobbos tartalmakat, mint a teljes népesség;
- c.) az első választók különösen sokan és gyakran használják az internetet és a radikális oldalakat;
- d.) 2008-hoz képest megsokszorozódott a radikális oldalak száma és látogatottsága, illetve a fiatalok közötti népszerűségük.

A mai ifjúsági nemzedék – de különösen az első választók – tagjairól globális szinten elmondható, hogy a nemzedéki élményeik elsősorban a technológiai újításokra épülnek (CSEPELI 2006). A digitális forradalom és az információs hálózatok korszakában nőttek fel, ami megkülönbözteti őket az előző generációktól, és meghatározza élethelyzetüket, illetve jövőképeket (PAPP 2011, STRAUSS–HOWE 2000).

A szélsőjobboldal minden más csoporttól markánsan különböző, *offenzív kommunikációs stratégiával* rendelkezik. Web 2-es, interaktív felületeken (facebook, youtube, blogok) való jártasságuknak köszönhetően közvetített üzeneteik és információik mostanra azok számára is hozzáférhetővé váltak, akik esetleg eddig kiszorultak a politikából, illetve a különböző aktivitási formák megismerésének lehetőségéből. Az empirikus kutatási tapasztalatok alapján két potenciális csoport sorolható ide: egyrészt a politika iránt általában nem túlságosan érdeklődő fiatalok, valamint azok, akiket más politikai irányzatok kevéssé tudtak megszólítani; másrészt pedig azok a csoportok, akik nyitottak voltak a szélsőjobboldali eszmékre és az igényük is megvolt a politikai aktivitásra, de korábban nem találták meg a számukra megféle politikizálási formákat (LÁZÁR 1996, SZABÓ I.–ÖRKÉNY 1998). Kötetünkben Szabó Andrea és Oross Dániel tanulmánya részletesen bemutatja, hogy a politikaellenesség és az általános kiábrándultság egyáltalán nem zárja ki az új típusú, online politikai részvételt.

A populáris, tömegesen és költségtakarékosan elérhető kommunikációs formák és eszközök – úgy, mint az internetes felületek, a matricák, a transzparenszek stb. – hozzájárultak a politikai irányzat gyors térhódításához és nagyfokú szervezethez. A fiataloknak ezeken keresztül lehetőségük van nemcsak az értékek és üzenetek befogadására, hanem véleményük szabadabb (akár névtelen) kinyilvánítására is; és ezáltal egy széleskörű és aktív eszmecsere megvalósítására. Ezen

felül lehetőséget nyújtanak a rendezvények, megmozdulások gyors és hatékony megszervezésére, illetve népszerűsítésére.

Korábbi empirikus kutatások is bizonyították, hogy a szélsőjobboldallal szimpatizáló fiatalok aktívabbak az internetes kommunikáció tekintetében, a jobbkios egyetemisták közel háromnegyede a világháló segítségével tájékozódott a politikáról már 2009-ben is (DÖME–HAJDÚ 2009). Az egyre fontosabb szerepet betöltő Facebook-on is rendkívül aktívak a radikális fiatalok, Vona Gábornak 40 ezer rajongója van (ez a legtöbb az ellenzéki oldalon²⁶), a pártnak 45 ezer, a rajongók kétharmada pedig 30 év alatti (BARTLETT et al 2012).

E fejezetben azt is igyekszünk feltárni, hogy az életkor vagy a pártpreferencia sajátosságaiból ered-e inkább a virtuális tereken való megjelenés és kommunikáció, valamint az internetes médiumok fogyasztásának kiemelkedő gyakorisága; illetve azt, hogy az internethasználat gyakorisága, az új típusú részvételi forma, az alacsony életkor és a radikális szimpátia hogyan hatnak egymásra.

A korábbi egyetemistákat (is) célzó adatfelvételek eredményei alapján azt mondhatjuk, hogy inkább az internethasználat minőségében, semmint a mennyiségében figyelhetőek meg eltérések a fiatalokon belüli életkori csoportok és a szélsőjobboldallal való szimpatizálás tekintetében. Az *Iffúság2008*-as adatfelvételben és a *Campus-lét* online kutatásban (2010) sem tapasztaltunk szignifikáns kapcsolatot az életkor, a radikalizmus és a net-használat között: már négy éve is a megkérdezettek 83 százaléka nyilatkozott úgy, hogy legalább napi szinten használja az internetet, és alig többen (89%) voltak regisztrált tagjai valamilyen közösségi oldalnak. 2010-ben is inkább a tv, mint az internet volt a fő tájékozási forrás az „ország-világ ügyeiben” (43% illetve 25%). Ugyanakkor 2011–2012-ben már a fiatalok közel fele (49%) naponta olvas online híreket, több mint negyedük (27%) pedig hetente többször – ez már nagyságrendekkel felülmúlja a teljes népesség hasonló adatait (ez a „d” alhipotézissel van összhangban). A legfiatalabb korosztályban aránylag gyakoribb a közepes és ritkább az intenzív, napi tájékozódás.

---

²⁶ Összehasonlításképpen: Orbán Viktornak 132 ezer, Gyurcsány Ferencnek 18 ezer, Mesterházy Attilának 6 ezer, Karácsony Gergelynek 5 ezer rajongója van a facebook-on.

25. táblázat. A hírek internetes portálokon történő olvasásának gyakorisága korcsoportonként (százalékos megoszlás)

Milyen gyakran szoktál híreket olvasni internetes hírportálokon?	Korcsoportok			
	19–21	22–25	26–30	Teljes minta
Minden nap	42	56	69	49
Hetente többször	29	25	13	26
Hetente egyszer	11	8	7	9
Ritkábban	15	9	7	12
Soha	4	3	4	3
Összesen	100	100	100	100

Forrás: Aktív Fiatalok Magyarországon, 2012.

Az interneten megnyilvánuló politikai aktivitással kapcsolatban első körben azt elemeztük, hogy a közösségi oldalak nyújtotta lehetőségek kihasználását hogyan befolyásolja az életkor vagy a szélsőjobboldalra való fogékonyság. Az online kérdőívben rákérdeztünk (1) a közügyekkel, társadalmi problémákkal kapcsolatos események létrehozására, képek, videók megosztására; (2) hozzászólásokra, kommentelésekre (ideértve a „like”-olást is); illetve (3) internetes szavazásra irányuló aktivitásra (9. táblázat).

A legfiatalabbak azok körében voltak felülreprezentáltak, akik még sohasem hoztak létre tartalmat közösségi oldalon. Míg az összes válaszadónak 55 százaléka nyilatkozott így, addig az ő arányuk megközelítette a 60 százalékot a passzívak között.

A legfiatalabb korcsoport az internetes kommentelés és szavazás tevékenységében is passzívbabb volt a mintaátlagnál (3, illetve 2 százalékkal). A Jobbikot támogató fiatalok éppen ellentétes magatartást tanúsítanak, körükben a rendszeres hozzászólók aránya meghaladta a 15 százalékot, a szavazóké megközelítette a 20 százalékot. Ők az „alkalmanként” kategóriában is felülreprezentáltak voltak, szemben a 18–21 évesekkel. Azt mondhatjuk tehát, hogy *míg az első szavazók viszonylag passzívak a „nem hagyományos” internetes politikai részvétel tekintetében, addig a radikális hallgatónak nagyjából kétharmada él a net nyújtotta lehetőségekkel.*²⁷ Az igazi különbség azonban nem köztük, hanem a teljes népességhez képest domborodott ki.

²⁷ 2008-ban az *Ifjúság*-vizsgálatok során ezek a tényezők még nem mutattak egymással szignifikáns összefüggést.

26. táblázat. A közügekkel, társadalmi problémákkal kapcsolatos aktivitások gyakorisága az összes válaszadó, a legfiatalabbak és a jobbikosok körében (százalékos megoszlás)

		18–21	jobbikosok	Teljes minta	Teljes népesség
Hozzászólás, kommentelés, like	Rendszeresen	11	15	14	2
	Alkalmanként	41	48	42	-
	Soha	48	37	45	-
Szavazás	Rendszeresen	12	20	14	4
	Alkalmanként	49	50	49	-
	Soha	40	31	37	-
Internetes közösségi tagság		14	17	16	-
Részvétel interneten szervezett eseményen		20	20	21	-

Forrás: Aktív Fiatalok Magyarországon, 2012., Választáskutatási Program 2009-es felmérése
Megjegyzés: Internetes hozzászólás helyett a kérdés úgy szólt, hogy: „Telefonos rádióműsorba betelefonált az elmúlt néhány évben?”; „Újságcikket vagy hozzászólást írt valamilyen ügyben az elmúlt néhány évben?” Internetes szavazás helyett pedig az a kérdés volt, hogy „Sms-en szavazott vagy hozzászólt valamelyik tévéműsorhoz az elmúlt néhány évben?”

Két kérdést elemeztünk még a hallgatók világhálóhoz kötődő politikai aktivitásával kapcsolatban: a közösségi tagságot, illetve az ott szervezett eseményeken való részvételt. Ezekre a tevékenységekre is jellemző – mint az internetes tartalom létrehozására –, hogy a legfiatalabb korcsoport relatíve a leginkább passzív. Az első választó egyetemistáknak 14 százaléka tagja valamilyen közéleti ügyet felvállaló virtuális csoportnak, amely arány a teljes mintában 16, az idősebb hallgatók körében 18 % felett van. Az interneten szerveződött események (tüntetések, demonstrációk, megmozdulások stb.) már népszerűbbek voltak: a teljes minta több mint egyötöde (21%) vett már részt ilyeneken, a legfiatalabbak részvételi aránya csak kevéssé marad ezen alul.

A közösségi és egyéb jellegű internetes portálokon megjelenő politikai aktivitás mellett kitértünk arra is, hogy milyen oldalakat látogatnak a fiatalok, illetve hogy mi befolyásolhatja választásukat, attitűdjeiket (10. táblázat). Az online kérdőívben azt kértük a hallgatóktól, hogy nevezze meg kedvenc netes oldalukat. 43-an (a válaszadók 2,5 százaléka) a kuruc.infót jelölték meg – ez volt a legegzenyebb módon megragadható releváns indikátora a kérdésnek.

A teljes kép érdekében az összefüggést a *Campus-lét* kutatás adatbázisán is vizsgáltuk. Itt a hallgatóknak zárt kérdésben kellett megadniuk, hogy milyen gyakran látogatják az adott virtuális teret. A válaszadók a kuruc.info, a jobbik.hu, a nemzetifront.hu és a trianon.hu internetes portálok „fogyasztásának” gyakoriságáról nyilatkozhattak. A felkínáltak közül messze a kuruc.info volt a legnépszerűbb, a debreceni fiatalok egynegyede, a szélsőjobboldaliak nagy többsége olvassa kisebb-

nagyobb rendszerességgel. A szélsőséges portál rendkívüli jelentőségét mutatja, hogy a pártos weboldalak közül a teljes népességben is a legnépszerűbb az országban,²⁸ a fiatalok között pedig kiemelkedően az. Noha a teljes népességben majdnem ugyanannyian olvassák a Magyar Nemzet Online-t is, a fiatalok körében már csak feleannyian, és csak ötödannyi olvasónak a kedvence ez a portál.

A kuruc.info a debreceni egyetemisták között még az Index látogatottságának a felét is megközelíti, amely pedig az ország leglátogatottabb hírportálja. Úgy véljük tehát, hogy a Szabó Andrea és Kern Tamás által használt „kuruc.info” elnevezés helyénvaló, valóban kulcsfontosságú szerepet tölt be a portál a szubkultúra életében. Hogyha a fiatalok egynegyede rendszeres látogatója az oldalnak (legalábbis a debreceni egyetemisták körében így van), akkor a 88 ezres összlátogatottság elsősorú többségét is minden bizonnyal az ifjúság teszi ki.

A többi weboldalnak elsősorban a szubkultúrán belül van jelentősége, a legolvasottabb a jobbik.hu és a barikad.hu. A korcsoportokkal kapcsolatos összefüggések ebben az esetben is hasonlóan alakultak, nem voltak szignifikánsak.

27. táblázat. Szélsőjobboldali és más website-ok látogatottsága (százalékos arányok)

	Campus-lét 2010				Aktív Fiatalok, 2012	Teljes népesség (webaudit)
	18–21	szélső-jobboldaliak	teljes minta	napi olvasók (teljes minta)	kedvenc portálja	
kuruc.info	24	58	24	3	2,5	88 ezer
jobbik.hu	14	49	13	1	0	20 ezer ⁶
nemzeti front.hu	7	14	6	0	0	–
trianon.hu	8	24	7	0	0	–
fidesz.hu	8	11	8	0	0	–
mno.hu	12	18	14	1	0,5	82 ezer
index.hu	48	51	51	10	34	2 millió

Forrás: Campus-lét kutatás 2010., Aktív Fiatalok Magyarországon, 2012., Medián: webaudit.hu, letöltve: 2012 június

E fejezet alapján összegzésképpen elmondható, hogy a fiatalok körében az internet használata mindennapos, a lehetőségük tehát nyitva áll az új típusú politikai aktivitási formák elsajátítására. A Jobbikot támogató fiatalok aktivitása bizonyos politikai jellegű tevékenységek esetében (mint a kommentelés vagy a szavazás) magasabb

²⁸ Legutóbbi adataink szerint a Heti Válasz megelőzte, de több hónapban is a kuruc.info végzett az élen.

az átlagnál, annak ellenére, hogy többségük éppen abból a legfiatalabb életkori csoportból kerül ki, amelyik passzívabb. Ugyanakkor az igazi különbség nem pártpreferencia és életkor szerint látható, hanem a teljes népességhez képest, a fiatalok új típusú politikai aktivitása – és az ezzel összefüggő nem hagyományos részvétele – sokszorosa a teljes népesség értékeinek. Ez a nemzedék már nem egyoldalúan a TV2 és az RTL Klub híradójából vagy a helyi újságokból értesül a politikáról-közletről, hanem (inter)aktívan, a neten keresztül.

A netes tartalmak sok helyről közvetítik számukra a Jobbik üzeneteit – ellentétben a hagyományos médiumokkal, ahol a Jobbiknak alig engednek teret²⁹ –, a fiatalok pedig el is érik ezeket. A szélsőjobboldali honlapok és portálok látogatottságát elsősorban az ideológiai beállítottság határozza meg.³⁰ Azt is hangsúlyozzuk, hogy a fiatalok új típusú interaktív részvétele a többi részvételi formát is erősíti: a választási részvétellel 0,23-as, a nem-konvencionális részvételi formákkal pedig 0,4-es korrelációt mutat. A törvényes tüntetésen részt vevő fiatalok fele olyan demonstrációra ment el, amit az interneten keresztül szerveztek.

28. táblázat. Nem hagyományos társadalmi részvétel a fiatalok és a teljes népesség körében (százalékos arányok)

	Aktív Fiatalok 2012.			Teljes népesség 2009.
	jobbikosok	18–21	Teljes minta	
politikai nyilatkozatok, kezdeményezések, petíciók aláírása	37	29	35	9
törvényes demonstráció, tüntetés	44 44	36	39	4
szándékosan nem vásároltál, bojkottáltál bizonyos árucikket	34	25	31	7

Forrás: Aktív Fiatalok Magyarországon, 2012., Választáskutatási Program 2009-es felmérése.

Az alapvető tendencia tehát világos, és igazolta az előzetes feltételezéseket („a” és „b” alhipotézisek). Az oksági viszony kibogozása érdekében az életkor és az internethasználat pártpreferenciára gyakorolt együttes hatását többváltozós regressziós elemzés által vizsgáltuk (melléklet 1. táblázat). Azt tapasztaltuk, hogy a netezés gyakorisága önmagában szignifikáns hatással van a Jobbik iránti szimpáti-

²⁹ A Policy Solutions 2011-es tartalomelemzése a híradók kiegyensúlyozottságáról http://www.policysolutions.hu/userfiles/elemzesek/Policy_Solutions_Media_kiegyensulyozottsag.pdf

³⁰ Szerveződésükben ezek a virtuális terek nagyon fontos szerepet játszanak (SÖRÉS 2012).

ára, de miután kontrolláltunk az életkor változójára, az összefüggés már nem mutatott szignifikanciát. Az internet sűrűbb (és látható, aktívabb) használata tehát részben életkori sajátosságként áll kapcsolatban a szélsőjobboldali preferenciával. Ugyanakkor az első választók passzivitásának („c” alhipotézis elutasítása) és a szélsőjobboldali aktivitásának egyidejű fennállása felveti, hogy éppen ennek a közösségi élménynek és az értékátadásnak a „kínálatával” lehet megfogni és a radikalizálódás felé terelni a legfiatalabb csoportokat. Ezzel majd a következő fejezetben foglalkozunk. Annyi biztos, hogy a hipotézis elvetésében valószínűleg a 21 év alattiak alacsonyabb politikai érdeklődése játszik szerepet, mert, ha nem közéleti kérdésekről van szó, akkor aktívabbak a neten, mint a többi huszonéves (SÁGVÁRI 2011, 266). Végül, a (d) alhipotézis tesztelésére ugyan nincsenek saját adataink, ám egyértelműnek tűnik, hogy mind a szélsőjobboldali webes szubkultúra kiépülése (JEKSÓ–BAKÓ–TÓTH 2012), mind a fiatalok internetes tevékenysége fokozódott 2008 és 2011 között (SÁGVÁRI 2011), tehát a feltételezést igazoltnak tekinthetjük.

SZUBKULTÚRA

Az internethasználattal szorosan összefüggő hipotézis szerint kialakult egy *szélsőjobboldali-radikális szubkultúra*, amelynek erős háttérzárójára támaszkodva érthette el a Jobbik 2009-2010-es sikereit. *De mit is tekinthetünk szubkultúrának?*

Amennyiben egy csoport a többitől vagy akár a társadalmi szinten érvényben lévőktől eltérő gondolkodásmódot, viselkedést és cselekvési formát képvisel, elmondható róla, hogy *szubkultúrát* alkot. A szubkultúrák közös normák mentén jönnek létre, melyek a csoportérdekek védelmét szolgálják. A csoportnormához minden csoporttag alkalmazkodik, így az kölcsönösen és folyamatosan megerősödik (COHEN 1969). Az egyén a szubkultúra számos eszközével kifejezheti csoporthoz való tartozását, például az öltözködés, a zenei ízlés, az egyéb preferenciák, a köszönés, a szóhasználat (szleng) vagy akár a közös szimbólumvilág segítségével.³¹

Mindezeknek megfelelően, a politikai csoportosulásoknak is lehet szubkultúrájuk. Enyedi Zsolt (1993) a politikai szubkultúra fogalmának meghatározásakor túllép az azonos szociokulturális jellemzők, politikai attitűdök és ideológia kritériumán: ezeken kívül a közös értékeket és normákat, magatartási mintákat, kollektív identitást, egységes múltértelmezést, illetve szimbólumrendszert tekinti a definíció szerves részének.

A szélsőjobboldali szubkultúra az összes fenti kritériumnak megfelel. E csoportkultúra legfőbb kifejezőeszközének a szimbólumvilágát tekintjük. Vannak olyan történelmi korszakok, fordulatok, események és személyek, akikre és amikre büszkék, és amelyeket kiemelendőnek, követendőnek és értékesnek tartanak (pl. Horthy Miklós és az nevével fémjelzett korszak, Tormay Cécile, Prohászka Ottokár, Wass Albert, Pongrácz Gergely). Részint őket és ezeket örökítik meg a zenéjükben (pl. olyan radikális zenekarok, mint a Kárpátia, a Hungarica, Fanka Deli, Fehér Tör-

³¹ Lásd még Hradil, Taylor, Kacsuk és társaik munkáit.

vény vagy a Romantikus Erőszak³²), és ezekre utalnak szimbólum-készletükkel is (árpádsáv, turul, Nagy-Magyarország, hármass halom, kettős kereszt stb.).

A szimbólumok megjelenési helye és formája igen változatos. Elsősorban nyilvános tereken tűnnek fel, hiszen így tudják kifejezni üzenet-közvetítő funkciójukat. Ezek a terek lehetnek virtuálisak (pl. internet) vagy valóságosak is. Utóbbin belül előfordulhatnak köztereken, autókon, többek között matricák, graffitik formájában (BALKU–DUSA–SÖRÉS 2011), vagy akár kiegészítőkn, ruházaton, legszélsőségesebb esetben a saját testen is (SÖRÉS 2011). Emellett a szélsőjobboldali szubkultúra kohéziójában a nemzeti rock hallgatása jelenti a leginkább népszerű és integratív erővel bíró szubkulturális elemet (JESKÓ–TÓTH–BAKÓ 2012). Ezek a szubkulturális elemek tehát egyfajta eszközei a kisebb-nagyobb csoportok hálózatának integrálásának (és ugyanakkor szegmentálásának is), egyúttal az „ingroupok” és az „outgroupok” megkülönböztetésének.

Már több, a témával foglalkozó kutató is hangsúlyozta a más csoportoktól márkánsan elkülönülő, önálló szubkultúra jelentőségét a szélsőjobboldal megerősödésében (JESKÓ–TÓTH–BAKÓ 2012, MIKECZ 2011, SOÓS 2012). Ezek a szerzők a 2010-es választások előtt előretörő, újonnan szerveződő pártok (így az LMP is) sikerének titkát abban látták, hogy ezek már korábban, civil mozgalmakként is rendelkeztek egy viszonylag kiterjedtebb, de mindenképpen koherens társadalmi bázissal. Ezeket a csoportokat – melyek már akkor is, informális, de minden esetre kevésbé szabályozott keretek között rendelkeztek szubkulturával – ilyen módon relatíve könnyebben lehetett már mozgósítani, megszervezni, amelyben elsősorban a modern, internetes kommunikációs eszközök játszottak meghatározó szerepet.

Fontos azonban leszögezni, hogy a Jobbik-szimpatizánsok, illetve a radikális jobboldali szubkulturához tartozók köre nem fedi egymást teljes mértékben: utóbbi a szűkebb halmaz. Előzetes tapasztalataink alapján minél szorosabb kapcsolatban áll valaki szélsőjobboldallal (ebből következően minél radikálisabb nézeteket vall), annál inkább képviseli és reprezentálja e politikai szubkultúra elemeit. Ennél fogva elemzésünk során nem tekintünk minden Jobbikhoz közeli fiatal automatikusan a szubkultúra tagjának is – megállapításaink ebben az alfejezetben inkább a csoport „magjára” vonatkoznak. (Értelemszerűen az előző alfejezetek survey-adatokra épülő összefüggései pedig az egész radikális szavazótáborra érvényesek.)

Mi lehet az oka annak, hogy a fiatalok körében nagyobb a fogékonyság a radikális szubkulturákra?³³ A választ a politikai szocializációban keressük. Szabó Ildikó (2009) fragmentált modellnek nevezi a fiatalok szocializációját, melynek legfőbb jellemzője, hogy az egyes szocializációs csatornák közötti kapcsolat gyenge és esetleges. Ennek megfelelően a szocializáció folyamata nem tud következetes, összehangolt és egységes lenni – sőt, ellentmondások feszülhetnek az egyes tényezők által átadott információk, vélemények, értékek, attitűdök, viselkedési minták, elvárások stb. között, ami tovább fokozhatja a fiatalok bizonytalanságát.

---

³² A hálózat netes térképét mutatja be nagy részletességgel. Lásd (JESKÓ–BAKÓ–TÓTH 2012).

³³ Az internetes szervezethez kívül, amelyet az előző fejezetben bemutatunk.

A fragmentált modellben a család szocializációs szerepe nem túl szilárd: a szülők, nagyszülők sokszor önként lépnek hátra az állampolgári és politikai ismeretek, szabályok átadásától. Ez elsősorban saját bizonytalanságukból fakad: még ők maguk is tanulják a demokratikus rendszer működését, így nem tudják teljes magabiztossággal átadni az erre vonatkozó tudást. Másrészt, az állampárti rendszerben szocializálódtak, ami azt várta el a társadalom tagjaitól, hogy távol maradjanak a politikától, és a konfliktusok elkerülése érdekében hallgassák el véleményüket, amennyiben az ellenkezik a diktatórikus rendszerben elfogadott kánontól (SZABÓ I. 2009). Így a szülők is ritkán beszélnek gyermekeikkel politikáról, közletről, vagy a múlttól – mind a családi, mind a nemzeti emlékek feldolgozatlanok maradtak a szocializáció eme frontján.³⁴

Az oktatási intézmények szintén az elhárítás módszerét választják domináns stratégiaként. A legtöbb iskolában nincsen olyan tantárgy, amely állampolgári vagy politikai ismereteket adna a fiataloknak (CSÁKÓ 2009). A diákokat nem nevelik önálló döntések meghozatalára: még a diákönkormányzati képviselő-választások is tanári felügyelet mellett zajlanak, elenyésző azoknak az iskoláknak az aránya, ahol önállóan járnak el a diákok (CSÁKÓ 2011, 109) – pedig definíció szerint pont ez lenne az az esemény, ahol megtanulhatnak, hogy a saját sorsukról saját felelősségre, maguknak kell dönteniük. Véleményünk szerint a megfelelő szocializáció hiányához az is hozzájárul, hogy a rendszerváltás után nem alakult ki konszenzus az egyes történelmi események és időszakok megítéléséről – valamint ezek egyre inkább átpolitizáltak –, így az oktatók sem mernek állást foglalni az adott eseményeket illetően. A tanároknak saját maguk előtt sem tisztázott a szerepük a diákok állampolgári nevelését illetően. Az egyezményes értelmezés hiánya felelős a fragmentáltság fennmaradásáért (SZABÓ I. 2009).

A családi és az iskolai szocializáció deficitjei és szeparált mechanizmusai mellett a fiatalok eligazodását a politika világában a makroszocializáció hiánya is nehezíti. A legtöbb nemzedéket a nagyobb történelmi események, korszakok meg- és átélése definiálja. Míg a Kádár-rendszer aranykorában (1960-as, '70-es években) felnőtt nemzedéket a konfliktuskerülő politikai kultúra és a materializmus jellemzi (KARÁCSONY 2005, SZABÓ I. 1991); addig az úgynevezett *X-generáció*³⁵ tekinthető a rendszerváltó generációnak, hiszen fiatalkorukat a szocialista rendszer széthullása határozta meg – többségük az ellenzéki mozgalmak felé orientálódott és meghatározó ideológiai töltetűk az antikommunizmus volt (STUMPF 1994).

A rendszerváltás után felnőtt *Y-generáció* tagjainak nincsenek ilyen kollektív élményeik és emlékeik, az ő kohéziójukat alapvetően a technikai újítások biztosítják (CSEPELI 2006, STRAUSS–HOWE 2000). Ezek inkább globális jellegűek, mintsem nemzet-specifikusak: szocializációjukat a közös identitásformáló események hiánya jellemzi. Ezek a szocializációs mechanizmusok a mai napig kihatnak a különböző

³⁴ Az *Ifjúság2008* vizsgálat eredményei szerint a fiatalok mindössze negyede beszélget rendszeresen a szüleivel helyi ügyekről, felük pedig alkalmanként (SZABÓ A.– KERN 2011).

³⁵ Az elnevezés és a meghatározott időintervallum a McCrindle-Wolfinger szerzőpárostól (2010) származik.

generációk értékvilágára (MANNHEIM 1969) és így a pártválasztásukra is: a mostani legidősebb nemzedék körében a legerősebb a kádári-nosztalgia és az MSZP iránti szimpátia, a X-generáció 40-es éveiben járó tagjai a Fidesz legstabilabb bázisát alkotják, az Y generáció pedig elkötelezettsége híján az új pártoknak nyújtott kiváló lehetőséget – amit azok ki is használtak (MEDIÁN 2010, TÁRKI 2012).³⁶

A formális szocializáció visszaszorulásával egyúttal áthelyeződhet a hangsúly az informális ágensekre (SZABÓ I. 2009). Lehetőség nyílik ezzel a kortárs csoportok, civil szervezetek, szubkultúrák, politikai mozgalmak stb. számára, hogy kihasználják, hogy a fiatalok kapaszkodók nélkül maradtak a politika világának megismerése, illetve a rendszerbe való beilleszkedés terén. A radikálisok felismerték, hogy ezen fiatalok nem rendelkeznek olyan közéleti-társadalmi kapaszkodókkal, amelyek segítségével könnyebben eligazodnának az életben: elsősorban nem is a múltban, hanem a jelenben. „A hiányzó, közös valóság, valamint a hiányzó, közös múlt helyett pótválóságokat és pótemlékeket, pótmúltakat fogyasztanak” (BÁN 2010, 3), melyeket hol máshol lennének meg, mint a populáris kultúrában és termékeiben. Bán Zsófia (2010) a *turult* hozza példaként a „pót-mítoszra” és a „pót-karakterre”, amely a szélsőjobboldal egyik központi jelképévé vált és alkalmas volt arra, hogy betöltse a világnézeti-értelmezési űrt. A mai fiatalok ugyanis legtöbbször nem ismerik a szimbólum eredetét és közvetlen jelentését, ezért új tartalommal töltik meg azt. Imponál nekik, mert tiszteletet és tekintélyt parancsoló, felnéznek rá, valamint mítoszt érzékelnek mögötte. Ennek megfelelően a mai korban, létük kontextusában (és társadalmi státuszuk által determinálva) értelmezik újra. A populáris kultúra ilyen jellegű tematizációja – beleértve a szimbólumok kínálatát – az identitás formálódásának lehetőségét nyújtja a fiatalok számára.

Végül, Csőzik Rita (2012, 45–65) kötetünkben szereplő tanulmánya is azt mutatja be, hogy a legfiatalabb korosztálynak éppen az a jellegzetessége, hogy nincsen markáns jellegzetessége: esetükben nem beszélhetünk domináns szocializációs hatásról – és emiatt domináns válasz-stratégiáról sem. A lázadás szó helyett a kivonulás találhatóbb lenne, hiszen a lázadás meghatározott irányú, konkrét és egységesen elfogadott célokért történő küzdelmet jelent – ezek hiányoznak ebből a korosztályból, amely miatt generációról sem beszélhetünk.

A szubkultúrára vonatkozó hipotézis lényege a szocializáció mellett a társadalmi integrációban, a szervezeti csoport-hovatartozásban ragadható meg. Ez egybevág Hannah Arendt (1975) klasszikus elméletével, mi szerint a társadalmilag izolált, szervezeti tagsággal nem rendelkező fiatalok csatlakozhatnak a közösségi élményt nyújtó szélsőséges-radikális körökhöz. A hipotézis tehát a következőképpen operacionalizálható:

- a.) a Jobbikra nagyobb arányban szavaznak azok a fiatalok, akiknél hiányoznak a radikalizmust kizáró szocializáció intézményei: a család, a barátok, az iskola és a *civil szervezetek* sem nyújtottak olyan ismereteket, amely csökkentené a

---

³⁶ <http://www.median.hu/object.7c017750-53b9-4a03-87c6-a771ee519bb8.ivy>.
<http://www.tarki.hu/hu/news/2012/kitekint/20120207.html>.

- radikalizmusra való fogékonyságot;
- b.) a szélsőjobboldali-radikális szubkultúrára elsősorban az ideológiával szimpatizáló *fiatalok* fogékonyak;
- c.) a fiatalokon belül is az első választókat jellemzi a tendencia; és
- d.) a szubkultúra térhódítása ugyan már elkezdődhetett 2008 előtt, de a legtöbb fiatal után tudta becsatornázni.

A szubkultúra jelentőségét a Jobbikot preferáló hallgatók, illetve az első szavazó egyetemisták körében egyrészt a csoporttagsággal (mint a szubkultúrához tartozás alappilléreivel), valamint az ideológia szempontjából releváns szubkulturális elemek változóival elemeztük. A civil szervezeti tagság kapcsán azonban egy kulcsfontosságú megkülönböztetést kell tennünk: a hagyományörző és politikai ifjúsági szervezetek a jobbikos fiatalok esetében valószínűleg a szubkultúrához kötődnek, ezek a csoportok témájukban, jellegükben minden esetben kapcsolódtak a szélsőjobboldal értékrendjéhez (SÖRÉS 2012), míg a többi szervezet (környezetvédő, sportegyesület stb.) nem. Tehát a hipotézis akkor teljesül, ha az előbbieken esetén nagyobb, utóbbiak esetén kisebb arányú tagságot tapasztalunk. A csoporttagság vizsgálata során eredményeinket összevetettük a *Campus-lét* kutatás két éve felvett adataival.³⁷

29. táblázat. Az egyes csoporttípusok tagságának aránya a szélsőjobboldaliak³⁸ és a legfiatalabbak körében (százalékban)

	Campus-lét 2010.				Aktív Fiatalok Magyarországon, 2012.			
	Szélső- jobb- oldaliak	Teljes minta	18–21 év közötti jobbiko- sok	18–21 év kö- zöttiek	jobbiko- sok	Teljes minta	18–21 éves jobbikosok	18–21 év közöttiek
Hagyományörző csoport	5	4	4	4	25	20	22	18
Politikai párt, mozgalom	6	2	7	2	7	5	8	5
Sportklub	13	13	12	13	28	26	27	27
Emberi jogi szervezet	1	1	1	1	2	4	3	4
Vallási, közösség	10	12	11	11	8	8	7	8
Környezetvédelmi szervezet	4	3	5	3	7	9	7	9

Forrás: Debreceni Campus-lét kutatás, illetve Aktív Fiatalok Magyarországon, 2012 kutatás.

³⁷ Az *Ifjúság2008* vizsgálat adatbázisán is lefutattuk az elemzéseket, azonban nem kaptunk szignifikáns összefüggéseket sem az életkori csoportok, sem a Jobbik-szimpatia tekintetében – utóbbi esetében ennek valószínűleg a pártot preferálók alacsony reprezentációja (4,7%, 24 fő) volt a magyarázata.

³⁸ A Campus-lét kutatásban szélsőjobboldaliaknak tekintettük a szélsőjobboldaliakat teljes mértékben elfogadókat, míg az Aktív Fiatalok kutatásban ezt a csoportot a Jobbik szavazói jelentették.

Ahogy az a fenti táblázatban is látszik, az *Aktív Fiatalok Magyarországon, 2012* kutatás online kérdőívét kitöltő hallgatók 2012-ben jóval aktívabbnak mutatkoztak a közösséghez tartozás tekintetében. Ez alól egyedül a vallási csoportok jelentették a kivételt, ami nem csoda, hiszen Debrecen városa fontos egyházi központnak tekinthető országunkban.

Mind a két évvel ezelőtti, mind pedig az ez évi adatfelvételben a szélsőjobboldallal szimpatizáló hallgatók voltak felülreprezentáltak a kulturális, hagyományörző csoportokban, illetve a politikai pártokban, mozgalmakban, a többiben viszont alacsonyabb arányban képviselték magukat, mint a teljes minta (kivéve a sportklub, ami szintén kapcsolódhat a radikális szubkultúrához). A *Campus-lét* kutatás mintájába került szélsőjobbba hallgatók 23 százaléka, az *Aktív Fiatalok* kutatásban 49 százaléku tartozott legalább egy csoporthoz az elemzettek közül (hagyományörző, politikai, sportegyesület). Eredményeink előrebocsátják, hogy ezeknek a közösségeknek nagy szerepük lehet a fiatalok kortársi szocializációjában, illetve a radikalizálódásban³⁹ – noha a számok nem túl magasak, de így is sokszorosai a teljes magyar népesség civil szervezeti tagságának (SZABÓ A.–KERN 2011b, 25).

Az első választó radikálisok fokozottabb bevonódására viszont megint csak nehéz választ találni. Politikai és hagyományörző szervezeteknek ugyan ők is valamennyivel nagyobb arányban tagjai, mint 18–21 év közötti nem jobbkios kortársaik, de összességében kicsik az eltérések. Esetükben a választ a „vagyott csoporttagság” adhatja. A debreceni egyetemisták körében felvett online kérdőív erre is rákérdezt: a válaszadók a „nem vagyok tagja, de szeretnék” válaszlehetőséget is bejelölhették. *Politikai és hagyományörző szervezetek esetében kiemelkedően magas volt az odatartozás igénye az ifjú (18–21) jobbkiosok körében: előbbinél 22 százaléku szeretett volna csatlakozni (teljes minta: 9%), míg utóbbinál 25 százaléku (teljes minta: 21%).*

Hipotézisünk (c) pontjánál a logikánk az, hogy minél kisebb az első választók társadalmi beágyazottsága, azaz minél kevesebb szociális kötődésük van, annál nagyobb eséllyel lesz belőlük radikális szimpatizáns. A szabad energiákat a szervezeti tagságnál is erősebben befolyásolja az, hogy a fiatalok dolgoznak-e már és hogy van-e állandó párkapcsolatuk.

---

³⁹ Markánsabb különbségeket azért nem mutatnak az adatok (például a 21 év alattiak versus idősebbek között), mert nehéz eldönteni, hogy a kategóriák közül melyik kapcsolódik közvetlenül a szubkultúrához és melyik nem: nem tudjuk, pontosan mit értenek a fiatalok hagyományörző-kulturális szervezet alatt.

30. táblázat. Párkapcsolat és rendszeres munkavégzés az első választók körében (százalékos megoszlás)

Campus-lét 2010.				Aktív Fiatalok Magyarországon, 2012.			
	18–21 év közötti jobbikos	18–21 év közöttiek	Teljes minta		18–21 év közötti jobbikos	18–21 év közöttiek	Teljes minta
Élettársával/párjával él	8	9	12	Kapcsolatban van	13%	19%	22%
Rendszeresen fizetett munkát végez	5	8	11	Most dolgozik	27%	35%	47%
				3 hónapig tartó munkavállalása volt már	21	22	37

Forrás: Debreceni Campus-lét kutatás, illetve Aktív Fiatalok Magyarországon, 2012 kutatás.

Itt már markánsabb különbségek láthatóak, a 21 év alatti ifjú radikálisok nemcsak a teljes mintához képest, hanem a többi első választóhoz képest is lényegesen kisebb arányban élnek kapcsolatban és munkatapasztalatuk is kevesebb. Márpedig ha valaki nem dolgozik rendszeresen és nem él együtt a párjával, akkor sokkal több ideje és energiája marad a szubkultúra számára, illetve a közösséghez tartozás vágya is ekkor dolgozik benne erősebben (megint Arendt elméletére utalnánk). Ezek a változók a saját adatfelvételünk esetében a többváltozós elemzésnél is szignifikánsak voltak (lásd Melléklet).

A párkapcsolat „hatásának” elemzésénél nem hagyhatjuk figyelmen kívül a szélsőjobboldali szimpátia gender-aspektusát. A téma kutatásának ezen ága igen széles körben kutatott, kiterjedt szakirodalom foglalkozik vele nemcsak Európában, hanem már hazánkban is.

E munkák közül a tanulmányunk szempontjából relevánsak, elsősorban a szélsőjobboldali mozgalmakban, pártokban általánosan megfigyelhető férfi-többséget emelik ki (BÍRÓ – DÚRÓ – HAJDÚ – RÓNA 2011, 22–25), de vannak olyanok – amelyek éppen emiatt – a női részvétel motivációját elemzik (FÉLIX 2012 a, b).

Az a mi adataink alapján is egyértelműen kirajzolódik, hogy a szélsőjobboldalt preferálók körében a férfiak többségben vannak. Azonban amíg az *Ifjúság2008* vizsgálat egyetemista almintájában – ahol még mindössze 4,9 százalék támogatta a Jobbikot – a támogatói tábor 72 százaléka volt férfi, addig a 2010-es (*Campus-lét*) és a 2012-es (*Aktív Fiatalok, 2012*) adatfelvételekben ez az arány már „csak” 58 százalék, de még így is mintánkban az összes párt közül a Jobbik táborában mutatkozik a legnagyobb férfitöbbség (lásd erről Keil András kötetben szereplő tanulmányát). Az erős strukturális jellemző a többváltozós elemzésben ugyan nem volt szignifikáns (melléklet 1. táblázat), mert más vál-

tozók elfedték a hatását; azonban nyilvánvaló, hogy az oksági viszony elején a gender-változó áll.

A magyarázat nyilván a szélsőjobboldali mozgalmak jellegében keresendő. A férfiak számára vonzóbbak a militáris jellegű szerveződések azok hierarchiájával és szabályrendszerével. Ugyanakkor – egyes kutatások tanulságai szerint (lásd FÉLIX 2012a, b) – a nők is megtalálhatják helyüket a radikális szubkultúra egyes szegmenseiben, pl. a fogyasztói etnocentrizmus vagy a spiritualitás dimenziójában. Eredményeink mégis azt mutatják, hogy a szubkulturális elemek inkább a férfiak felé szűkítik a szélsőjobboldali csoportját, hiszen a szubkultúra reprezentánsainak több mint 80 százaléka férfi. A jelenség magyarázata részben a fenti okokra (és azok hozadékaira) vezethető vissza, mélyebb feltárásához azonban további kvalitatív adatfelvételek elemzésére lenne szükség.

A következőkben konkrét szubkulturális elemek fogyasztására vonatkozó tendenciákat vizsgálunk. E szempontból is a Jobbik-szimpatia jelentette az alapvető választóvonalat. A szubkulturális elemek közül az *Aktív Fiatalok Magyarországon, 2012* teljes mintájában a csíksomlyói búcsú iránt mutatkozott a „legnagyobb” érdeklődés (a hallgatók 3 százaléka vett már részt ezen, a jobbikosok 5 százaléka). Ezt sorrendben a kuruc.info olvasása (3, illetve 13%), a Magyar Szigeten való részvétel (2%, illetve 6%) és a nemzeti rock kedvenc zenei műfajként való megnevezése (1%, illetve 5%) követte. Megint csak igazoltnak látjuk tehát a kuruc.info nemzedék elnevezését: ha egy konkrétummal kellene jellemezni a szubkultúrát, akkor a kuruc.info-nál nem találhatnánk jobbat. Amellett viszont, hogy a kuruc.info jelöli ki leginkább a szélsőjobboldali szubkultúrát, észlelhetjük azt is, hogy a médium fogyasztása a vizsgált csoportban sem tekinthető általánosnak, inkább egy kisebb, jól körülhatárolható csoport az, amely ezáltal kapcsolódik a radikális szubkultúrához.

A szubkultúra jelentőségét a csoportban összevont változókkal is vizsgáltuk. A szélsőjobboldalt preferáló fiatalok közel egynegyede (23%) fogyasztja az ideológia legalább egyik szubkulturális komponensét, azonban mindössze 5% azoknak az aránya, akik többet is. (Ezek az értékek a teljes mintában: 8 és 1%.) Az eltérés az összes megkérdezetthez képest szignifikáns, ám nyilvánvaló hogy a háttérrel tovább lehetne fejleszteni, sok szélsőjobboldali-radikális szavazó nem tagja még. Ugyanakkor tény, hogy valóban elkülönül egy markáns szubkultúra a szélsőjobboldalhoz és a Jobbikhoz kapcsolódóan, amely egyértelműen elterjedtebb az ideológiával szimpatizálók körében, mint az „átlag hallgatók” esetében. Ráadásul a szubkultúra közvetve azokra is hatással lehet, akik közvetlenül nem tagjai annak: baráti társaságokon, osztálytársakon és más ismerősökön keresztül is „ragályos” lehet a radikalizmus, a jobbikos fiatalok 40 százaléka rendszeresen, 58 százaléka alkalmanként beszélget barátaival a közéleti kérdésekről (és kvalitatív interjúink is ezt támasztják alá).

Amit összegzésképpen megállapíthatunk, hogy míg az internethasználat bizonyos komponenseinek esetében sokszor az életkori csoportok bevonása mutatott szignifikáns kapcsolatot, addig az ahhoz szorosan kapcsolódó radikális szubkultúra

leginkább a Jobbik preferenciájával függ össze, kivéve a vágyott csoporttagságot. Az első választók elsősorban abban különböznek idősebb társaiktól, hogy még nem dolgoznak és nincs kapcsolatuk, így sokkal nyitottabbak az új, sok szabadidőt és energiát igénylő mozgalomra. A szélsőjobboldali érzelmű hallgatóknak egyértelműen nagyobb a közösséghez való tartozás iránti vágya, illetve aktivitása, mint amelyet kortársaik körében tapasztaltunk. Ez elsősorban olyan csoportokra vonatkozik, melyek kötődhetnek az eszmerendszerhez, illetve azokra, amelyek alapkövei a szubkultúrának: a zenei rendezvények, az internet és különösen a kuruc.info. A (d) alhipotézis tesztelésére nem voltak adataink, az (a) és (b) feltételezést viszont úgy érezzük, korábbi kutatásokkal és a saját eredményeinkkel sikerült alátámasztanunk. Most először kerültünk közelebb annak a megértéséhez is, hogy miért felülreprezentált a Jobbik az első választók körében („c” feltételezés).

ÖSSZEFOGLALÁS ÉS A KVALITATÍV ELEMZÉS TANULSÁGAI

Elemzésünk kvantitatív részét az alábbi táblázat foglalja össze.

31. táblázat. Eredményeink összefoglalása

	<i>a:</i> miért lesz az egyik válaszadó jobbikos, a másik meg nem?	<i>b:</i> miért lesznek jobbikosok a 29 év alatti fiatalok?	<i>c:</i> miért lesznek jobbikos fiatalok az első választók?	<i>d:</i> miért 2008 és 2011 között történt meg a Jobbik áttérése?
1: Értékpreferencia	igazoltuk	elvetettük	elvetettük	elvetettük
2: Elitellenesség	félig igazoltuk*	igazoltuk	elvetettük	igazoltuk
3: Gazdasági válság	elvetettük	elvetettük	nem értelmezhető	félig igazoltuk**
4: Internet	igazoltuk	igazoltuk	elvetettük	igazoltuk***
5: Szubkultúra	igazoltuk	igazoltuk	igazoltuk	nem teszteltük

*: *nem magyarázza meg azt, hogy miért nem más elitellenes pártra, például az LMP-re szavaznak*

***: a mi kutatásaink nem igazolták vissza, de a makroadatok megerősítik*

****: a radikális tartalmak sokasodtak, így a fiatalok azokat többen olvassák, tovább terjedt a web2 is, de a korosztályok szerinti bontás nem változott.*

Fontos hangsúlyozni, hogy az egyes hipotézisek tesztelése nem fekete-fehér eredményeket hozott: a beigazolódott feltételezések is kétségeket támasztottak, ahogy az elvetett alhipotézisekben is volt némi igazság. Ráadásul az egyes cellák súlya nem összemérhető, a végeredmény nem pontozható ilyen egyszerűen: ha a hipotézis kiindulópontja nem teljesül, akkor az alkérdésekre adott mégoly életszerű

magyarázatokat sem fogadhatjuk el. Hiába romlott az állampolgárok és az ifjúság anyagi helyzete, nem látjuk be, hogy ez miért éppen a Jobbik megerősödéséhez vezetne; amikor azt tapasztaljuk, hogy csak minimális kapcsolat van a gazdasági helyzet és a radikális pártpreferencia között – ráadásul a többváltozós elemzésben nem is szignifikáns. Arról pedig végképp nem mond semmit a feltételezés, hogy miért a fiatalok és miért különösen az első választók fordultak a Jobbik felé.

Az értékpreferenciák szerepe a másik közkeletű hipotézis, aminek korlátozott magyarázóerőt tulajdonítunk. Az teljesen egyértelmű, hogy kijelöli azoknak a potenciális választóknak a körét, akikből szimpatizáns lehet: a nacionalizmus, a tekintélyelvűség és különösen a cigányellenesség tekintetében a többváltozós regressziós modellünk is magas szignifikáns eredményeket mutatott. Ugyanakkor a megközelítés korlátait mutatja, hogy egyrészt sokkal szélesebb az előítéletes, rendpárti állampolgároknak a köre annál, mint ahányan a Jobbikot preferálják, másrészt az ifjúság több kérdésben éppen hogy toleránsabb értékeket mutatott, harmadrészt nem tapasztalható érdemi egyirányú eltolódás az attitűdök tekintetében az utóbbi három évben.

A 2-es, 4-es és 5-ös hipotézisek által kínált interpretációban empirikus bizonyítékaink szerint jobban értelmezhetőek a tanulmány bevezetőjében megfogalmazott kérdések. Az elitellenesség és az interneten található radikális tartalmak a vizsgált periódusban egyértelmű emelkedést mutattak (noha már 2008 előtt is jelentős volt mindkettő), és arra is magyarázatot adnak, hogy miért a fiatalok körében nőtt meg elsősorban a Jobbik támogatottsága. Az elitből és a demokráciából való kiábrándulás hipotézisének három különböző változója is szignifikáns értéket kapott a logisztikus regressziós modellünkben. Ugyanakkor az anti-establishment attitűd az LMP-hez is közelíthette volna a fiatalokat, ahogy az interneten is nemcsak a jobboldali radikális, hanem a baloldali tartalmak is elterjedtek (noha azért látogatottságban és jelentőségben nem veszik fel a versenyt a kuruc.info-val).

Tanulmányunk legnagyobb kihívást jelentő feladata azonban az volt, hogy választ adjunk az első választók körében tapasztalható kiemelkedő népszerűsége. Ahogy az elemzés elején az 18. táblázatban bemutattuk, a Jobbik támogatottságában érzékelhető választóvonal legalább olyan jelentős a 21 év alattiak és a 22–29-es korosztály között, mint a huszonévesek és az idősebb generációk között. A 14-es táblázatból is látszik, a (c) alhipotézis egyedül a szubkultúra vizsgálatával válik értelmezhetővé: sem attitűdök, sem gazdasági helyzet, sem internethasználat tekintetében nincsen olyan eltérés, ami mindezt megmagyarázná – sőt, a legfiatalabb korcsoport politikai kérdéseket illetően passzívabb a neten, mint a 22–29 évesek.

A szubkultúra kapta a legrobosztusabb értéket a többváltozós elemzésünk során, és a kvalitatív elemzésünk is ennek a relevanciáját erősíti. Az első választók gyengébb társadalmi beágyazottsága és idősebb társaiktól eltérő életmódja – nagyobb arányban szinglik és kevesebben dolgoznak közülük – önmagában még csak a legfiatalabb korosztály kitétségét, szabad vegyértékeit mutatja, amely bármely politikai erő számára megkönnyíti a becsatornázásukat. Azonban – ahogy bemutattuk, és ahogy az interjúinkból is kiderült – a szélsőjobboldali szubkultúra rendkívül

kiterjedt, virulens, élő, lüktető kapcsolatot biztosít a közösség tagjai között – ez pedig pontosan az, amire sok energikus, tenni akaró fiatalnak szüksége van. Az ő igényeiket a hagyományos pártok nem elégítik ki, és Kelet-Magyarországon sokkal kevésbé is vannak jelen az ifjúsági életben. A Jobbik azonban táborok, tüntetések, szakmai rendezvények (szakestek) sokaságát szervezi, ami lehetőséget nyújt a fiatalok önmegvalósítására. Ráadásul éppen a közösség ereje adja a fő motivációt az aktivitásra, a tagtoborzó rendezvényekre – márpedig a Jobbik-szervezetek tagsága Kelet-Magyarországon már átlépte azt a létszámot, ami után közösségnek tekinthető egy-egy helyi alapszervezet. A kör tehát kialakult. Ebben a folyamatban magának az életciklusnak a hatását emelnénk ki (INGLEHART 2007).

A társadalmi beágyazottság és a szervezethez való rendkívüli fontosságára hívta fel a figyelmet a debreceni fókuszcsoporthoz is: a Kósa Lajos által vezetett városban szinte minden fiatalra ér olyan szocializációs hatás, amely a Fidesz felől érkezik. Az ország legnagyobb református közösségének lelkeszei, gimnáziumi tanárok, egyetemi professzorok, szülők, edzők, idősebb barátok túlnyomórészt a Fidesz üzenetét közvetítik (nem ritkán egészen nyíltan).

A szocializációs mechanizmusokról – azok hiányáról – elmondottak valamennyire itt is érvényesek, de sokkal kevésbé, mint például Miskolcon és Nyíregyházán. Leginkább Borsod megyére jellemző, hogy semmilyen, a Jobbikkal ellentétes hatás nem éri a fiatalokat. Ugyanakkor a radikális párt felé közelítő már annál inkább: a borsodi és a szabolcsi interjúalanyaink arról számoltak be, hogy a szervezetük összes tagját érték már atrocitások a cigányok részéről, sőt, arra is volt példa, hogy valaki kifejezetten önvédelemből lépett be, mert szerinte a Jobbik IT-hez, mint szervezethez tartozás elrettentő erőt biztosít a romákkal szemben.

Visszatérve a 21–22 évesek között húzódozó „választóvonalra”, a huszonévesek között is sok radikális érzelmű fiatal van, azonban két további különbséget találhatunk a 21 év alattiakhoz képest. A politikai szocializáció folyamata már 15 éves kor környékén kezdődik (MANNHEIM 1969, NORA 2010), az ő kamaszkorukban viszont még ismeretlen, periférikus párt volt a Jobbik. A 2009-es választási siker és a „cigánybűnözés” napirendre kerülése volt az igazi fordulópont a radikális szervezetépítésben: noha már akkor is egy dinamikusan fejlődő háttérre számíthatott a párt, az EP-választás utáni egy évben több mint kétszeresére nőtt az alapszervezetek száma (BIRÓ NAGY-RÓNA 2011, 247-248). Az előbb említett fokozott jelenlét és virágzó közösség tehát az ő idejükben még messze nem létezett olyan mértékben, mint a mostani első választók „öntudatra ébredésekor”. Márpedig az interjúalanyaink elmondása szerint az új belépők és a szimpatizánsok toborzása leggyakrabban baráti kapcsolatokon, osztálytársakon és helyi rendezvényeken keresztül megy végbe. Az említett életciklus-hatást tehát kiegészíti egy szocializációs, úgynevezett kohorsz-hatás is (INGLEHART 2007).

A másik kvalitatív vizsgálatokra alapozott érvünk – mely a korösszetételt megmagyarázza – pedig az, hogy ki is lehet ábrándulni a Jobbikból: az aktívan eltöltött évek alatt a mozgalom és az eszme árnyoldalai is nyilvánvalóbbak lesznek. Itt nem

elsősorban a leegyszerűsítő mondanivalóra gondolunk – minden ideológia leegyszerűsíti a világot –, hanem arra, hogy az általunk megkeresett szervezetből kilépett tagok leginkább az egyes szélsőjobboldali vezetők rögeszmés voltára és a mozgalom öncélúságára panaszkodtak. Végül azt se felejtjük el, hogy jó társaság hiányában egy idő után különösebb negatív élmény nélkül is meg lehet unni a Kárpátia-koncerteket és az egy kaptafára menő előadásokat, rendezvényeket.⁴⁰

Végül, az egyes hipotézisek egymáshoz viszonyított relatív magyarázóerejét nyitott kérdésekkel is teszteltük. Azért tartjuk nagyon fontosnak a nyitott kérdéses, illetve a kvalitatív kiegészítést, mert *a standardizált kérdőíves interjúk csak a választói álláspont irányát mérik fel, semmit sem mondanak viszont az adott ügynek tulajdonított fontosságról*. A cigányellenesség kiemelkedése itt is megerősítést nyer: a jobbikosok leginkább abban különböznek a többi válaszadótól, hogy a „mi az ifjúság legégetőbb problémája?” kérdésre sokkal nagyobb arányban említették a cigánybűnözést (Melléklet, 2. táblázat). A brit DEMOS facebook-kutatásában – szintén nyitott kérdésre – a kitöltők 11 százaléka jelentette ki, hogy kifejezetten a párt cigánysággal kapcsolatos politikája miatt szimpatizál a Jobbikkal (Melléklet 3. táblázat). Az elit, a pártok romlottsága, korrupciója nem érinti közvetlenül személyesen a fiatalokat (csak 1% említette legfontosabb, 2% második legfontosabb problémaként), de a radikális párt támogatásának fő motivációját a kitöltők 23 százaléka ebben látta. A gazdasági problémák magas említési aránya a melléklet 2. táblázatban természetes, ám a korábban elmondottak miatt nem hozzuk összefüggésbe a Jobbik támogatottságával. Már csak azért sem, mert a párt Facebook-követőinek saját bevallása szerint mindössze 3 százaléka szimpatizál a párttal gazdasági jellegű motivációból. Nem meglepetés, hogy a leggyakoribb motívum (35%) a nemzeti identitás volt, mely képet kvalitatív kutatásaink tovább erősítenek: az ifjúsági szervezetek vezetői arról számoltak be, hogy minden újonnan csatlakozóban munkálkodik a „nemzeti radikalizmus iránti elkötelezettség”, jóllehet, nem mindegyik összetevője és főleg nem mindegyik egyforma súllyal. A szubkultúra fontosságát támasztja alá az, hogy a Facebook-felmérés szerint 33% a csoportértékek támogatása miatti indíttatásból szavaz a Jobbikra, és az is, hogy a legégetőbb problémát firtató nyitott kérdéseinkre is – különösen az első választók közül – sokan a céltalanságot, bizonytalanságot, kilátástalanságot említették.

Úgy véljük tehát, hogy a hipotézisek közül a szubkultúrára vonatkozó feltevés mellett tudtunk a legtöbb érvet, empirikus bizonyítékot felsorakoztatni – nem alaptalan ezt a generációt *kuruc.info nemzedéknek* hívni.

---

⁴⁰ Az *Aktív Fiatalok Magyarországon, 2012* adatfelvételének személyes kiegészítése során a tanulmány szerzői bonyolították le a miskolci és a debreceni interjúkat (összesen kb. 25 interjú). A személyes tapasztalataink is megerősítették a fenti kvalitatív következtetéseket.

KÖVETKEZTETÉSEK

Dolgozatunkban végig törekedtünk a tudományos objektivitásra, ám úgy érezzük, hogy az empirikus elemzés megalapozott néhány normatív állítást is.

Ahogy az összefoglalóban említettük, egy standardizált kérdőívre adott válasz nem mond semmit arról, hogy a válaszadó mennyire tartja fontosnak az ügyet, és arról sem, hogy tényleges élethelyzetekben hogyan *viselkedik*. A kérdőívben megjelölt válaszopciók mögé gyakran csak a kutatók látnak bele konzisztens értékpreferenciákat, a válaszadók véleménye egyáltalán nem olyan szilárd és következetes, mint azt elsőre gondolnánk (ZALLER 1993) sőt, Bourdieu (1997) szavaival élve „a közvélemény nem létezik”. Van, aki élete legfontosabb problémájaként hevesen egy cigányellenes választ jelöl meg, mást viszont nem foglalkoztat a kérdés, nem tartja relevánsnak, de mégis válaszol, ha már kitölti a kérdőívet⁴¹. Akad olyan, aki nyíltan rasszistának vallotta magát és büszkén jelölte meg a „bűnözés a cigányok vérében van” válaszlehetőséget, más valószínűleg arra gondolt, hogy így nevelték a romákat, többségük ilyen, ezért jelölte meg ugyanazt az opciót. Véleményünk szerint a konkrét kontextus ismeretének hiányában nem tudhatjuk pontosan, hogy milyen motiváció húzódik meg a válasz mögött, az illető *cselekvéseire* pedig végképp nem következtethetünk (az előítélet és a tetteges diszkrimináció elkülönítéséről írt ERŐS–GÁRDOS 2007). Mindez azonban nem jelenti azt, hogy ne lenne aggodalomra okot adó a magyar társadalom előítéletessége – mi annyit állítunk, hogyha ezt akarjuk kutatni, akkor óvatosan kell kezelni a standardizált kérdőíveket és legalábbis ki kell egészíteni kvalitatív módszerekkel (KOVÁCS 2007). Másrészt, hogyha konkrétan az emberek viselkedésére – a mindennapi diszkriminációra – vagyunk kíváncsiak, akkor meg kell figyelniük: például mi történt Gyöngyöspátán (SZOMBATI–FEISCHMIDT 2012), hány roma eshetett el egy álláslehetőségtől a munkaadó – vagy egy lakástól az eladó – diszkriminációja miatt (CSERTI–FORRAY 2008, SIK–SIMONOVICS 2006), vagy miért vesznek részt csak minimális arányban a romák a választásokon (BÁRÁNY 2002). Mi előítéletet, és nem diszkriminációt kutattunk ebben a dolgozatban.

A kérdőíves válasz érvényességének korlátai a demokrácia-kérdésekre is igazak: a diktatúra bizonyos körülmények közötti preferálása még nem jelent erőszakos, rendszerellenes, antidemokrata *viselkedést*, azonban ettől még kifejezetten riasztó az a tény, hogy *a Jobbikot támogató fiatalok közül saját bevallásuk szerint csak minden ötödik elkötelezett a demokrácia értékei iránt*. Ebben a 2008-as szintén nem túl kedvező adatok miatt mélyebb szocializációs folyamatok – családi, iskolai és makroszocializáció hiányosságai – is bizonyára szerepet játszanak: demokratikus állampolgári nevelés nélkül egyáltalán nincs garancia arra, hogy a demokratikus

⁴¹ Logisztikus regresszióink többváltozós elemzése is azt mutatja, hogy aki nyitott kérdésre az ifjúság legégetőbb problémái között említi a cigánybűnözést, az 2,8-szor akkora eséllyel lesz a párt szavazója, aki viszont cigányellenes értéket adott egy zárt kérdésre, az csak 1,3-szor.

értékeket elsajátítják a fiatalok, még demokráciában felnőve sem (ICHILOV 1990, SZABÓ A.–KERN 2011a, 46). Az utóbbi évek jelentős visszaesése ugyanakkor arra enged következtetni, hogy az okok között ott vannak a közelmúlt politikai eseményei – a radikális szavazók nem-demokráciapárti választai miatt minden bizonnyal a Jobbik demokráciával összeegyeztethetetlen kijelentései is.⁴²

Hogy a Jobbik, fiatalok körében megfigyelhető sikereiből mi a tanulság a többi politikai erő számára, azt nem nekünk kell megállapítani. Ami számunkra egyértelműnek tűnik, hogy a radikális párt felemelkedése jelentős részben rajta kívül eső okokra vezethető vissza: a párt egy űrt tölt be a fiatalok között. A Jobbik tudatos, hosszú távú építkezésének jelentőségét nem alábecsülve úgy látjuk, népszerűsége legalább annyira köszönhető a többi párt ifjúságpolitikai kudarcának és a társadalom szocializációs hiányosságainak, mint a saját tevékenységének.

---

⁴² Az alacsony iskolai végzettségűektől megvonná a szavazati jogot a Jobbik: http://barikad.hu/altalanos_iskolai_vegzettseghez_koetnek_szavazati_jogot-20111011_
Juhász Oszkár egy kiszivárgott hangfelvétel szerint kívánatosnak tartotta a polgárháborút – amennyiben a Jobbik megfelelően felkészült rá (a párt kiállt a polgármester mellett): http://atv.hu/belfold/20120419_juhasz_oszkar_felkeszulten_haboruzna_a_zsidesz_rendorei_ellen_

MELLÉKLET

1. táblázat. A Jobbikra szavazás magyarázó változói. Logisztikus regressziós modell.

	B	S.E.	Sig.	Exp(B)
18–21 éves	0,114	0,195	0,558	1,121
szingli	0,584	0,263	0,027	1,793
nem volt még 3 hónapos munkavállalás	0,450	0,229	0,050	1,568
most nem dolgozik	0,064	0,209	0,758	1,066
nő	0,032	0,199	0,872	1,033
budapesti	-0,102	0,280	0,716	0,903
községi	0,236	0,223	0,291	1,266
válságrégióban él	0,388	0,262	0,138	1,474
keleti egyetemen tanul	0,095	0,247	0,700	1,100
apa iskolai végzettsége alacsony	0,308	0,204	0,131	1,360
szegény rétegbe sorolja magát	0,183	0,229	0,424	1,201
nélkülözések között él	-0,017	0,200	0,933	0,983
vallásos	0,088	0,192	0,647	1,092
gyakori netező	-0,315	0,198	0,112	0,730
nem hagyományos résztvevő	0,393	0,194	0,043	1,481
újrésztvevő	0,192	0,226	0,394	1,212
szubkultúra tagja	1,333	0,283	0,000	3,792
elégedett a demokrácia működésével	0,389	0,131	0,003	1,476
diktatura	0,787	0,192	0,000	2,196
tekintelyelvű_ engedelmesség a legfontosabb erény	0,147	0,087	0,092	1,159
tekintely_ vezérre van szükség	0,227	0,080	0,004	1,255
tekintely_ nőnek a konyhában a helye	0,125	0,079	0,113	1,133
ciganyellenes_ bűnözési haljam a vérükben van	0,304	0,077	0,000	1,355
ciganybűnözés a legfontosabb probléma	0,942	0,294	0,001	2,565
rendpártiság	-0,043	0,035	0,209	0,957
nacionalizmus	0,285	0,105	0,006	1,330
bizalom_ intézményekben	-0,087	0,032	0,006	0,916
Constant	-7,383	1,124	0,000	0,001

Forrás: Aktív Fiatalok Magyarországon, 2012.

Megjegyzés: Nagelkerke R négyzet: 0.391

Találatali arány a nullmodellben: 79,6%

Találatali arány a klasszifikáció után: 85,1%

2. táblázat. Az ifjúság legégetőbb problémái (százalékos arányok)

	Ifjúság 2008.	Aktív Fiatalk Magyarországon, 2012		
	összes	összes	jobbikosok	18–21 évesek
alkohol elterjedése	4	3	2	3
bűnözés	6	2	2	1
cigánybűnözés	-	7	20	9
céltalanság, nem tudják, mit akarnak	9	19	12	18
család válsága, hiánya	2	3	3	3
drogok, kábítószeres elterjedése	7	4	3	4
erkölcsi romlás	5	8	9	8
iskolai problémák, tanulási nehézségek	1	0	1	1
kilátástalan, bizonytalan jövő	11	19	19	19
korruptió	3	1	1	1
környezet rossz állapota /rossz levegő, piszok/	0	0	0	0
közösség hiánya	0	1	0	1
kulturálatlanság, tudatlanság, igénytelenség	3	8	7	8
lakásproblémák	4	1	0	1
létbizonytalanság	8	6	4	5
munkanélküliség, elhelyezkedési nehézségek	20	10	8	10
önálló egzisztencia, család megteremtése	3	6	4	3
pénztelenség, szegénység, elszegényedés	5	3	4	3
szórakozási és ismerkedési lehetőségek hiánya	0	0	0	1
materiális	40	24	21	22
posztmateriális	24	40	33	42
bűnözés, deviancia	18	16	27	18
kilátástalan, bizonytalan jövő	11	19	19	19

Forrás: Ifjúság2008 egyetemista és főiskolás almintája (N=1054) és Aktív Fiatalk Magyarországon, 2012. (N=1700)

Megjegyzés:

materiális: lakásproblémák; létbizonytalanság; munkanélküliség, elhelyezkedési nehézségek; önálló egzisztencia, család megteremtése; pénztelenség, szegénység, elszegényedés

posztmateriális: céltalanság, nem tudják, mit akarnak; család válsága, hiánya; erkölcsi romlás; iskolai problémák, tanulási nehézségek; korruptió; környezet rossz állapota /rossz levegő, piszok/; közösség hiánya; kulturálatlanság, tudatlanság, igénytelenség; szórakozási és ismerkedési lehetőségek hiánya

bűnözés, deviancia: alkohol elterjedése; bűnözés; cigánybűnözés; drogok, kábítószeres elterjedése

kilátástalan, bizonytalan jövő

3. táblázat. A Political Capital és a brit DEMOS Facebook-kutatásának kérdése: „miért szavaz a Jobbikra?”

kategória	magyarországi említések aránya	európai radikális pártok facebook-követőinek említési arányai
nacionalista identitás	35%	18%
habitus, radikalizmus, csoport-hovatartozás	33%	39%
pártos kiábrándultság+11% a Jobbik az egyetlen tiszta erő	23%	25%
anti-roma	11%	1%

kategória	magyarországi említések aránya	európai radikális pártok facebook-követőinek említési arányai
antiszemita	4%	1%
gazdaság	3%	4%
euroszkepticizmus, anti-globalizáció, bevándorlássalenség	1%	28%

Forrás: Bartlett et al (2012) http://www.demos.co.uk/files/Demos_Hungary_Book_web-1.pdf?1327923915 47–53. oldal

Megjegyzés: „az egyetlen párt, amelyik megőrizte a morális integritását” és a többi pártból való kiábrándulás motívációit összevontan kezeltük

IRODALOM

- ALMOND, GABRIEL A – SIDNEY VERBA (1963): *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations* Boston, Little, Brown.
- ALTEMEYER, B. (1988): *Enemies of Freedom. Understanding Right-Wing Authoritarianism*. San Francisco–London: Jossey-Bass Publisher.
- ANGELUSZ RÓBERT –TARDOS RÓBERT (2011): *Régi és új törésvonalak, polarizáció, divergenciaspirál*. Tardos Róbert, Enyedi Zsolt és Szabó Andrea (szerk.): Részvétel, képviselő, politikai változás. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 347–382.
- ARENDEI, HANNAH (1975): *The Origins of Totalitarianism*, New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- BALKU ANETT – DUSA ÁGNES – SÖRÉS ANETT (2011): Politikai graffitik és falfirkák. In Balku Anett, Dusa Ágnes, Sörös Anett (szerk.): *Ifjúsági élethelyzetek. Ifjúságszociológiai tanulmányok*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 205–222.
- BÁN ZSÓFIA (2010): A turul és a dinó. *Eurozine*, 2010. november.
- BAUER BÉLA – SZABÓ ANDREA (2005) (szerk.): *Ifjúság2004. Gyorsjelentés*. Budapest, Mobilitás.
- BAUER BÉLA – SZABÓ ANDREA (2009) (szerk.): *Ifjúság2008. Gyorsjelentés*. Budapest, Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet.
- BÁRÁNY ZOLTÁN (2002): Ethnic Mobilization Without Prerequisites. *The East European Gypsies. World Politics* 54, 277–307.
- BARTLETT, JAMIE – BIRDWELL, JONATHAN – KREKÓ PÉTER – BENFIELD, JACK – GYÖRI GÁBOR (2012): *Populism in Europe: Hungary*. <http://www.demos.co.uk/publications/populismineuropehungary>.
- BETZ, H. G. (1994): *Radical Right-Wing Populism in Western Europe*. New York, St. Martin's Press.
- BÍRÓ NAGY ANDRÁS – RÓNA DÁNIEL (2011): Tudatos radikalizmus. A Jobbik útja a Parlamentbe, 2003-2010. In: Láncki András (szerk.): *Nemzet és radikalizmus*. Budapest, Századvég, 242–283.

- BÍRÓ NAGY ANDRÁS – DÚRÓ JÓZSEF – HAJDÚ ANDRÁS – RÓNA DÁNIEL (2011): Nemzet és radikalizmus (bevezetés). In Láncai András (szerk.): *Nemzet és radikalizmus. Egy új pártcsalád felemelkedése*. Budapest, Századvég.
- BÍRÓ NAGY ANDRÁS (2012): Sokszínű fiatal baloldal. Az MSZP és a DK támogatói a felsőoktatásban. In: Szabó Andrea (2012) (szerk.): *Racionálisan lázadó hallgatók, 2012. Apátia – Radikalizmus – Posztmaterializmus a magyar egyetemisták és főiskolások körében I*. Szeged, Belvedere Meridionale. pp. 203–222.
- BOURDIEU, PIERRE (1997): A közvélemény nem létezik. *Szociológiai Figyelő*, 1997/1-2., 136-145.
- BRÜCKNER, MARKUS – GRÜNER, HANS PETER (2010): *Economic growth and the rise of political extremism: theory and evidence*. CEPR Discussion Paper 7723. London, Center for Economic Policy Research.
- COHEN, ALBERT K. (1969): A szubkultúrák általános elmélete. In Huszár Tibor – Sükösd Mihály (szerk.): *Ifjúságszociológia*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 264–286.
- CSÁKÓ MIHÁLY (2007): Demokráciára nevelés az iskolában. In: Somlai Péter – Surányi Bálint – Tardos Róbert – Vásárhelyi Mária – Éber Márk Áron (szerk.): *Látás-viszonyok*. Budapest, Pallas Kiadó, 155–189.
- CSÁKÓ MIHÁLY (2011): Állampolgárokat nevel-e az iskola. In: Bauer Béla – Szabó Andrea (szerk.): *Arctalan (?) Nemzedék*, Budapest, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, 101–115.
- CSEPELI GYÖRGY (2006): A jövőbe veszett generáció. In Csepeli György – Kígyós Éva – Popper Péter: *Magára hagyott generációk. Fiatalok és öregek a XXI. században*. Budapest, Saxum Kiadó.
- CSERTI CSAPÓ TIBOR – FORRAY R. KATALIN: *A cigány/roma fiatalok munkaerőpiac esélyei és a munkanélkülieket segítő non-profit szervezetek szerepe az esélyek növelésében a dél-Dunántúlon*. az Országos Foglalkoztatási Közalapítvány által támogatott 5341/18-140 sz. kutatás <http://forraykatalin.hu/doski/gipsystudies20.pdf>.
- CSÖZIK RITA (2012): Átalakult lázadás. A magyar egyetemisták és főiskolások nemzedékének politikai szocializációja. In: Szabó Andrea (2012) (szerk.): *Racionálisan lázadó hallgatók, 2012. Apátia – Radikalizmus – Posztmaterializmus a magyar egyetemisták és főiskolások körében I*. Szeged, Belvedere Meridionale. pp. 45–65.
- DÖME ZSOLT – HAJDÚ ANDRÁS (2009): *A politikai tájékozódás új formáinak jelentősége az egyetemisták körében*. TDK-dolgozat, Budapesti Corvinus Egyetem, Politikatudományi Intézet.
- FROMM, ERIC (2002): *Menekülés a szabadság elől*. Budapest, Napvilág Kiadó. (a német nyelvű eredeti megjelenés éve: 1941).
- GAZSÓ FERENC – LAKI LÁSZLÓ (2004): *Fiatalok az újkapitalizmusban*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- GIVENS, TERRI E. (2002): The Role of Socioeconomic Variables in the Success of Radical Right parties. In Martin Schain, Aristide Zolberg, Patrick Hossay (eds.): *Shadows over Europe*. Houndmills, Palgrave Macmillan.

- GRAJCIJÁR ISTVÁN – TÓTH ANDRÁS (2011): Válság, radikalizálódás és az újjászületés ígérete: a Jobbik útja a parlamentbe. In: Enyedi Zsolt – Szabó Andrea – Tardos Róbert (szerk.): *Új képlet. Választások Magyarországon, 2010*. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 2011, 57–92.
- EASTON (1965): *A Systems Analysis of Political Life*, New York, Wiley.
- ENYEDI ZSOLT (1993): Piller es szubkultura – A politikai kulturális tagolodas egy lehetséges fogalmi kerete. *Politikatudományi Szemle*, 1993/4. szám, 21–50.
- ENYEDI ZSOLT – ERŐS FERENC – FÁBIÁN ZOLTÁN (2000): Előítélet és tekintélyelvűség a fiatalok körében. In: Gábor Kálmán (szerk.): *Társadalmi változás és az ifjúság. A szabadság, mint lehetőség*. Szeged, Belvedere, 161–71.
- ENYEDI ZSOLT – FÁBIÁN ZOLTÁN – SIK ENDRE (2004): Nöttek-e az előítéletek Magyarországon? In: *Kolosi Tamás – Tóth István György – Vukovich György (szerk.): Társadalmi Riport 2004*. Budapest, Tárki.
- ERŐS GÁBOR – GÁRDOS JUDIT (2007): Az előítélet-kutatások bírálatához. *Educatio* 2007/1. szám.
- FÁBIÁN ZOLTÁN – FLECK ZOLTÁN (1999): Authoritarianism and anti-Gypsy attitude in Hungary. In: Enyedi, Zs. – F. Erős (eds.): *Authoritarianism and prejudice: a Central European perspective*. Budapest, Osiris.
- FÉLIX ANIKÓ (2012): *Az elfeledett kérdés – A nők szerepe a hazai radikális jobboldalon*. <http://www.commmunity.eu/2012/05/18/az-elfeledett-kerdes-a-nok-szerepe-a-hazai-radikalis-jobboldalon/>. Utolsó letöltés: 2012. 08. 05.
- FÉLIX ANIKÓ (2012): A Spirituális nő misztériumának nyomában. Történelmi örökség és kulturális folytonosság a radikális jobboldali nők egy csoportjában. *Kaleidoscope Művelődés-, Tudomány- és Orvostörténeti Folyóirat* 4. 155–164.
- FILIPPOV GÁBOR (2011): A név kötelez. *Politikatudományi Szemle* XX/3., 133–154.
- GAZSÓ FERENC – STUMPF ISTVÁN (szerk.): *Vesztesek. Ifjúság az ezredfordulón*. Budapest, Ezredforduló Alapítvány.
- ICHILOV, ORIT (1990) (ed.): *Political Socialization, Citizenship Education, and Democracy*. New York and London, Teachers College, Columbia University.
- INGLEHART, R. (2007): Postmaterialist values and the shift from survival to self-expression values. In: Dalton, R. J. – Klingemann, H D. (eds.): *The Oxford handbook of political behavior*. Oxford, Oxford University Press.
- JACKMAN, ROBERT, W. – VOLPERT, KARIN (1996): Conditions Favouring Parties of the Extreme Right in Western Europe. *British Journal of Political Science* 264, pp. 501–522.
- JESKÓ JOZSEF – BAKÓ JUDIT – TÓTH ZOLTÁN (2012): Jobbik (2012) Egy net-network párt természetrajza. A radikális jobboldal webes hálózatai. *Politikatudományi Szemle* XXI/1. 81–104.
- JUHÁSZ ATTILA – KREKÓ PÉTER – MOLNÁR CSABA (2012): Attitűd-szélsőségesek Magyarországon – nemzetközi kontextusban. *A szélsőjobboldali eszmék iránti keresletet mérő index (DEREX) adatai*. Budapest: *Political Capital*. http://www.politicalcapital.hu/wp-content/uploads/fes_derex_20120229.pdf.

- HOWE, NEIL – STRAUSS, WILLIAM (2000): *Millenials Rising. The Next Great Generation*. Vintage Books.
- KARÁCSONY GERGELY (2005): *A történelem fogságában. Generációk, életutak és politikai preferenciák Magyarországon*. Angelusz Róbert – Tardos Róbert (szerk.): Törések, hálók, hidak. Választói magatartás és politikai tagolódás Magyarországon, 2005. Budapest: Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 161–206.
- KARÁCSONY GERGELY – RÓNA DÁNIEL (2010): A Jobbik titka. A szélsőjobb magyarországi megerősödésének lehetőségei okairól. *Politikatudományi Szemle*, 2010/1, 31–66.
- KEIL ANDRÁS: Adalékok a Critical Mass nemzedékről. Az egyetemista-főiskolás LMP-szavazók jellemzése. In: Szabó Andrea (2012) (szerk.): *Racionálisan lázadó hallgatók, 2012. Apátia – Radikalizmus – Posztmaterializmus a magyar egyetemisták és főiskolások körében I*. Szeged, Belvedere Meridionale. pp. 157–183.
- KITSCHOLT, HERBERT (1995): The Radical Right in Western Europe. A Comparative Analysis. In: *Collaboration with Anthony J. McGann*, Ann Arbor, MI, University of Michigan Press.
- KNUTSEN ODDJORN (2011): Strukturális hatások, társadalmi koalíciók és pártválasztás Magyarországon. In: Tardos Róbert – Enyedi Zsolt – Szabó Andrea (szerk.): *Részvétel, képviselet, politikai változás*. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 119–157.
- KREKÓ PÉTER – JUHÁSZ ATTILA – MOLNÁR CSABA (2011): A szélsőjobboldal iránti társadalmi kereslet növekedése Magyarországon. *Politikatudományi Szemle* XX/2. 53–79.
- KOVÁCS ANDRÁS (2007): Lehet-e előítélet az előítélet? *Educatio* 2007/1.szám. http://www.hier.iif.hu/hu/educatio_reszletes.php?id=64
- KRIESI, H. – GRANDE, E. – LACHAT L. – DOLEZAL, M. – BORNSCHIER, S. – FREY, T. (2006): Globalization and the Transformation of the National Political Space: Six European Countries Compared. *European Journal of Political Research*, 45, 921–56.
- LAKI LÁSZLÓ – SZABÓ ANDREA – BAUER BÉLA (2001): *Ifjúság 2000, Tanulmányok I. kötet*. Budapest, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet.
- LAKI LÁSZLÓ (2011): Fiatalok a munkaerőpiacon. In: Bauer Béla – Szabó Andrea (szerk.): *Arctalan (?) nemzedék*. Budapest, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet.
- LÁZÁR GUY (1996): A felnőtt lakosság nemzeti identitása a kisebbségekhez való viszony tükrében. In: Terestyéni Tamás (szerk.): *Többség – kisebbség*. Budapest, Osiris Kiadó, MTA–ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport. 9–116.
- LINDE, JONAS – EKMAN, JOAKIM (2003): Satisfaction with democracy: A note on a frequently used indicator in comparative politics In *European Journal of Political Research* Volume 42, Issue 3, p. 391–408.
- LUBBERS, M. – MÉROVE, G. – SCHEEPERS, P. (2002): Extreme Right Wing Voting in Western Europe. *European Journal of Political Research*, 41(3) 345–78.

- MANNHEIM KÁROLY (1972): The problems of generations. In: Altbach, P. G. – Laufer, R. S.(eds): *The New Pilgrims*. New York, David Mckay.
- MINKENBERG, M. (2009): *The Radical Right in Europe: Challenges for Comparative Research. Strategies for Combating Right-Wing Extremism in Europe*. Bertelsmann Stiftung.
- MUDDÉ, C. (2007). *Populist Radical Right Parties in Europe*. Cambridge, Cambridge.
- NORRIS, PIPPA. (2005). *Radical Right: Voters and Parties in Electoral Market*. Cambridge, Cambridge University Press.
- NORA, PIERRE (2010): A nemzedék. In *Emlékezet és történelem között*. Budapest, Napvilág Kiadó. 257–289.
- OESCH, DANIEL (2008): Explaining Workers' Support for Right-Wing Populist Parties in Western Europe: Evidence from Austria, Belgium, France, Norway, and Switzerland *International Political Science Review* 2008 29: 349.
- PAPP DÉNES (2011): Tájékoztatói lehetőségek és politikai tartalmak megosztása az interneten *Politikatudományi Szemle* XX/2. 106–127.
- PÓCZIK SZILVESZTER (2011): Szabályozott szabadság, egzisztenciális biztonság, kiszámítható jövő. *Polgári Szemle*, 7. évfolyam, 3. szám http://www.polgariszemle.hu/app/interface.php?view=v_article&ID=448.
- RÓNA DÁNIEL – SZABÓ ANDREA (2012): A kutatás módszertana. In: Szabó Andrea (szerk.): *Racionálisan lázadó hallgatók, 2012. Apátia – Radikalizmus – Posztmaterializmus a magyar egyetemisták és főiskolások körében I*. Szeged, Belvedere Meridionale. pp.15–25.
- RYDGREN, JENS (2008): Immigration sceptics, xenophobes or racists? Radical right-wing voting in six West European countries *European Journal of Political Research* 47: 737–765.
- RUDAS TAMÁS (2010): A Jobbik törzsszavazóiról. In: Kolosi Tamás – Tóth István György (szerk.): *Társadalmi Riport 2010*. Budapest, Társki.
- SALTMAN, ERIN (2010): Radical Right Culture and the Youth: The Development of Contemporary Hungarian Political Culture. In *Slovo* (Maney Publishing); Autumn2011, Vol. 23 Issue 2, p 114–131.
- SÁGVÁRI BENCE (2011): A net-generáció törésvonalai – kultúrafogyasztás és életciklus-csoportok a magyar fiatalok körében. In: Bauer Béla – Szabó Andrea (szerk.): *Arctalan (?) nemzedék. Ifjúság 2000-2010*. Budapest, Nemzeti Csalás és Szociálpolitikai Intézet.
- SIK ENDRE – SIMONOVITS BORI (2006): A diszkrimináció-tesztelés módszeréről *Esély* 4. sz. 72-85. old.<http://www.tarsadalomkutatás.hu/kkk.php?TPUBL-A-795/esely/esely2006/TPUBL-A-795.pdf>.
- SIK ENDRE (2000): Idegenellenesség Magyarországon., In: *Előítéletesség és rendvédelem*. Budapest, Rejtjel Kiadó. 26–36.
- SÖRÉS ANETT (2010): *A szélsőjobboldali ideológia reprezentációja a debreceni egyetemisták körében*. Szakdolgozat: Debreceni Egyetem, Szociológia és szociálpolitika tanszék.

- SÖRÉS ANETT (2011): A (Nagy)Asszony varrva jó? Jellegzetes tetoválások a szélsőjobboldali csoportok körében. *Kaleidoscope* (Művelődés-, Tudomány- és Orvostörténeti Folyóirat) 2. 115–123.
- SÖRÉS ANETT (2012): A szélsőjobboldali egyetemisták mint virtuális csoport. In: Dusa Ágnes – Kovács Klára – Márkus Zsuzsanna – Nyüsti Szilvia – Sörös Anett (szerk.): *Egyetemi élethelyzetek. Ifjúságszociológiai tanulmányok I.* Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 191–218.
- SPRAGUE-JONES, JESSICA (2011): Extreme right-wing vote and support for multiculturalism in Europe, *Ethnic and Racial Studies*, 34:4, 535-555.
- STUMPF ISTVÁN (1994): Választói magatartás a generációs és vallási törésvonalak mentén, In: Balogh István (szerk.): *Törésvonalak és értékválasztások. Politikai vizsgálat a mai Magyarországról.* MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest.
- SZABÓ ANDREA (2010): A politikai tiltakozások elmélete. *Jog. Állam. Politika.* II. évf. 2. sz. 121–137.
- SZABÓ ANDREA – KERN TAMÁS (2011a): *A magyar fiatalok politikai aktivitása.* In: Bauer Béla – Szabó Andrea: *Arctalan (?) nemzedék.* Budapest, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet.
- SZABÓ ANDREA – KERN TAMÁS (2011b): *A politikai közéleti részvétel alakulása Magyarországon, 2006–2010.* In: Tardos Róbert – Enyedi Zsolt – Szabó Andrea (szerk.): *Részvétel, képviselő, politikai változás.* Budapest, Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet.
- SZABÓ ANDREA – OROSS DÁNIEL (2012): A demokratikus részvétel tendenciái a magyar egyetemisták és főiskolások körében. In: Szabó Andrea (2012) (szerk.): *Racionálisan lázadó hallgatók, 2012. Apátia – Radikalizmus – Posztmaterializmus a magyar egyetemisták és főiskolások körében I.* Szeged, Belvedere Meridionale. pp. 65–111.
- SZABÓ ILDIKÓ (1991): *Az ember államosítása. Politikai szocializáció Magyarországon.* Budapest, Tekintet.
- SZABÓ ILDIKÓ – ÖRKÉNY ANTAL (1998): *Tizenévesek állampolgári kultúrája.* Budapest, Minoritás Alapítvány.
- SZABÓ ILDIKÓ (2009): *Nemzet és szocializáció. A politika szerepe az identitások formálódásában Magyarországon 1867–2006.* L'Harmattan, Budapest.
- SZOMBATI KRISTÓF ÉS FEISCHMIDT MARGIT (2012): *Gyöngyöspata: A magyarországi szélsőjobboldal laboratóriuma. A politikai mozgósítás és az interetnikus konfliktus elemzése és tanulságai.* Budapest, Ökopolisz Alapítvány. http://okopoliszalapitvany.hu/sites/okopoliszalapitvany.hu/files/publikaciok/2012/okp_gy_2011_tanulmany_final_0416.pdf.
- TÓKA GÁBOR (2006): Vezérek passzív csodálói: a magyar választói magatartás nemzetközi összehasonlításban. In: Karácsony Gergely (szerk.): *A 2006-os országgyűlési választások. Elemzések és adatok.* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 17–58.
- ZALLER, J. (1992): *The Nature and Origins of Mass Opinion.* Cambridge, Cambridge University Press.